

**TETRAEVANGHELIARELE LITURGICE CHIRILICE TIPĂRITE
TIMPURIU PUBLICATE ÎN ȚINUTURILE MEDIEVALE
ROMÂNEȘTI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA.
PREZENTARE GENERALĂ ȘI ANALIZA MINOLOGHIOANELOR¹**

JERZY OSTAPCZUK
Christian Theological Academy in Warsaw
j.ostapczuk@chat.edu.pl; jostap@mp.pl

Evanghelia, ca una dintre cele mai importante cărți pentru creștini, a fost prezentă în diferite tradiții literare încă de la început. În funcție de tipul de sursă în care a fost înregistrată, ea este împărțită în două grupuri. Primul (reprezentat prin manuscrise, adică surse scrise de mână) servește ca o mărturie mai veche și primară. Al doilea grup (considerat mai recent din cauza multor filiații cu manuscrisele) se reflectă în cărțile tipărite timpuriu, adică în publicațiile apărute înainte de sfârșitul secolului al XVIII-lea². Aceste două tradiții sunt foarte strâns înrudite și au multe în comun.

Cele patru Evanghelii făceau parte din diverse tipuri de cărți (Ostapczuk 2016, 131–143). Volumele a căror parte principală³ era constituită din textele Evangheliei sunt de obicei împărțite în două categorii: lecționare și Tetraevangheliare. Prima este compusă din pericope evanghelice, adică fragmente liturgice, aranjate după calendarul bisericesc în ordinea în care trebuie citite. A doua categorie conține textul continuu al celor patru Evanghelii în ordinea lor binecunoscută (adică Matei, Marcu, Luca și Ioan), cu un adaos integral care conține rubrici liturgice (de exemplu, informații despre citirea pericopelor evanghelice ale diferitelor slujbe bisericești pe parcursul anului bisericesc) atașat, de obicei, la sfârșit. Lecționarele sau Tetraevangheliarele au predominat în diferite perioade de timp în tradiția slavonă⁴. Manuscrisele glagolitice și chirilice atestă existența ambelor categorii de cărți conținând textul Evangheliilor,

¹ Acest articol a fost redactat în cadrul unui proiect finanțat de Centrul Național al Științei (Polonia), nr.: UMO-2020/37/B/HS1/01658.

² Anul 1800 a fost acceptat în cele mai multe țări, dar sunt unele care au stabilit o altă dată-limită (Nemirovskij 2007, 698; Petrov 2015, 59; Petrov 2021, 45).

³ Cele patru cărți ale Evangheliei au constituit de asemenea o parte destul de mică din Noul Testament sau Biblie.

⁴ Vezi: Žukovskaja 1976, 355–366; *Svodnyj katalog XI-XIII* (1984); *Evangelie ot Ioanna* (1998, 17 {prima paginare} și 55–82 {paginarea a treia}); Alekseev 1999, 22; Garzaniti 2001, 517–584; Ostapczuk 2010, 89–114; Ostapczuk 2011, 91; Ostapczuk 2013, 137.

în tip ce tipăriturile chirilice timpurii indică în mod clar dominanța celui de al doilea tip, Tetraevangheliarul.

Prevalența Tetraevangheliarului printre edițiile chirilice timpurii ale Evangheliei a fost dovedită de statistici bazate pe înregistrările furnizate în cataloagele tipăriturilor timpurii⁵. În tradiția de trei sute de ani⁶ a tipăriturilor chirilice timpurii, numărul diverselor tipuri de cărți publicate cu texte din Evanghelia slavonă a fost următorul (Ostapczuk 2013, 137–164; Ostapczuk 2020, 201, nota 5): Lecciónare – 47; Biblii – 18; Noul Testament cu Psalmi – 13; Noul Testament – 38; Tetraevangheliare liturgice – 110.

Tetraevangheliarul este cel mai des publicat în acest interval de timp. Lecciónarele, Biblia și Noul Testament (uneori cu Cartea Psalmilor) au apărut doar pe teritoriile locuite de slavii răsăriteni⁸. Textele au început să fie tipărite la aproape un secol după ce Schweipolt Fiol a publicat prima carte chirilică tipărită în Cracovia, în ultima decadă a secolului al XV-lea⁹.

În comparație cu cele patru tipuri de cărți menționate mai sus, publicate mai puțin frecvent, tipărirea Tetraevangheliarului nu este atât de limitată în timp și spațiu. Cărțile liturgice conținând Evanghelia, care constituie un element necesar în cultul ortodox, au fost întotdeauna destul de căutate. Ca semn al prezenței lui Hristos, un exemplar era întotdeauna păstrat pe altar în bisericile ortodoxe și era folosit de cler în timpul celor mai importante slujbe, cum ar fi liturghiile și ierurgiile (botezuri, nunți, înmormântări etc.)¹⁰. Înființarea unei biserici parohiale sau a unei mănăstiri a fost întotdeauna strâns legată de înzestrarea ei cu o carte liturgică conținând lecturile din Evanghelie. Aceste fapte explică rolul central al Evangheliei în Biserica

⁵ Pentru lista celor 29 de cataloage care au servit drept bază pentru datele statistice, vezi Ostapczuk 2013, 139 (nota 42).

⁶ Perioada este de aproape trei sute de ani. A început în 1512, când a fost publicat primul Tetraevangheliar, și s-a încheiat în 1800.

⁷ Sunt cunoscute doar patru lecciónare chirilice tipărite timpurii. Trei dintre ele sunt lecciónare pentru slujba de duminică cuprinzând Apostolul și Evanghelia; au fost publicate în 1620 la Uherce, în 1640 la Luck și în 1706 la Liov. Singurul lecciónar complet al Evangheliei a fost tipărit în 1707 la Kiev. Toate au fost tipărite pe teritoriul ucrainean. Mai multe informații despre lecciónarele chirilice publicate timpurii vezi la Ostapczuk 2013, 155–164.

⁸ Trebuie luate în considerare aici împrejurările istorice, în special ocuparea de către otomani a unor teritorii locuite de ortodocși.

⁹ Schweipolt Fiol a fost primul care a folosit o tiparniță pentru publicarea cărților cu alfabet chirilic. A lucrat la Cracovia și a publicat patru cărți: Octoiul (1491), Ceaslovul (1491), Triodul Postului Mare (1493) și Penticostarul (1493). Vezi Petrov 2021, 74.

¹⁰ De obicei, în timpul unei slujbe se citește un singur fragment din Evanghelie. Numai la sărbători speciale, cum ar fi Vinerea Mare, se pot citi mai multe. Unele pericope constau din mai multe fragmente de Evanghelie, uneori chiar din Evanghelii diferite.

Ortodoxă și interesul considerabil al editorilor de a tipări Evangheliile pentru utilizarea lor în timpul slujbei.

Un Tetraevangheliar chirilic a fost tipărit pentru prima dată în limba slavonă la 20 de ani după ce primul paleotip al lui Fiol a ieșit de sub tipar. Aceasta a avut loc în anul 1512 la Târgoviște, capitala Țării Românești, situată în partea de est a Munteniei. Acest Tetraevangheliar a fost publicat cu alfabet chirilic în redacția bulgară medie a slavonei bisericești. De atunci și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au fost publicate 110 Tetraevangheliare liturgice cu alfabet chirilic. În acest interval de timp, ele au fost tipărite în ținuturile României medievale (Țara Românească și Transilvania), în Serbia, la Moscova, Vilnius, Liov, Kiev și Poceaeu. Au fost folosite trei redacții ale limbii slavone bisericești: bulgară medie în 11 ediții (dintre care două s-au pierdut), sârbă (în 3 ediții) și slavonă răsăriteană (în toate celelalte ediții). Șaisprezece Tetraevangheliare au fost publicate în secolul al XVI-lea, treizeci și unu în secolul al XVII-lea și șaiszeci și trei în secolul al XVIII-lea.

Primele Tetraevangheliare chirilice au fost tipărite pe teritoriul României medievale abia în secolul al XVI-lea. În toate acestea a fost folosită redacția bulgară medie a slavonei bisericești. Au fost publicate unsprezece¹¹ ediții:

- 1) 1512¹² la Târgoviște de călugărul Macarie,¹³
- 2-3) 1546 și 1551–1553¹⁴ la Sibiu de Filip Zugravul (Moldoveanul),
- 4) 1562 la Brașov de diaconul Coresi și diacul Tudor,
- 5) 1565 la Brașov de diacul Călin,
- 6) 1577¹⁵ la Brașov de diaconul Coresi,
- 7) 1579 la Brașov (sau Sebeș) de diaconul Coresi și Manuil,
- 8) 1579 la Alba Iulia (Bălgrad) de diacul Lorinț,
- 9-10) 1582 și după 1582¹⁶ la Mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul (Plumbuita, pe malul râului Colentina, acum în București) de ieromonahul Lavrentie,

¹¹ Mai sunt uneori menționate și alte ediții, cum ar fi Tetraevangheliarul publicat la Târgoviște de Dimitrie Liubavici în 1546-1555 (Munteanu 2012, 18) sau în 1570 de diacul Lorinț (Munteanu 2012, 21).

¹² Pentru ediția textului, vezi Miklas 1999.

¹³ Adesea se crede că el este aceeași persoană care lucrase anterior la Cetinje (Muntenegru de azi) și, după căderea Principatului Zeta în mâinile turcilor, în 1499, a fugit prin Veneția în Țara Românească, unde și-a început activitatea de tipărire. Pentru mai multe informații, vezi Mârza 2004, 54–55; Nemirovskij 2008, 115–125; Eșanu / Eșanu 2015, 21–23; Croitoru 2021, 38.

¹⁴ Pentru data tipăririi acestei ediții bilingve a Evangheliei, vezi Gheție/ Mareș 1985, 337; Demény/ Demény 1986, 303; Mareș 1990, 238–239. Pentru ediția textului, vezi ES 1971.

¹⁵ Pr. V. Oltean datează această ediție a Evangheliei în anul 1574 și, pentru a o ilustra, a publicat fotografia din Tetraevangheliarul publicat de ieromonahul Lavrentie în 1582 (Oltean 2019, 148).

11) 1583 la Braşov (sau Sebeş) de diaconul Coresi şi Manuil.

Două din aceste unsprezece ediţii româno-bulgare [i.e. slavo-române de redacţie bulgară, n. ed.] ale Evangheliei sunt acum considerate pierdute, adică a cincea¹⁷ şi a şasea din lista de mai sus. Primul Tetraevangheliar pierdut, publicat în 1565 la Braşov de către diacul Călin¹⁸, a fost o simplă reeditare (Deletant 1975, 166; Munteanu 2012, 21) a primei ediţii a Evangheliei lui Coresi, cu singurele diferenţe în postfaţă¹⁹, în care erau date informaţii despre tipograf şi data publicării. Fără date suplimentare, nimic sigur nu poate fi spus despre cel de-al doilea Tetraevangheliar pierdut²⁰.

Au existat doar trei ediţii ale Evangheliei publicate în Serbia în secolul al XVI-lea: la Rujno (1537), Belgrad (1552) şi Mrkšina Crkva (1662) şi patru Tetraevangheliare slavone răsăritene, trei tipărite la Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564, şi unul la Vilnius în 1575. Având în vedere numărul ediţiilor Evangheliei în limba slavonă din secolul al XVI-lea²¹, producţia tipografică a României medievale trebuie privită ca abundentă, aducând o contribuţie apreciabilă la tipărirea Evangheliei chirilice.

Acest lucru este atestat şi de faptul că primul Tetraevangheliar chirilic tipărit vreodată, apărut la Târgovişte, în 1512, este considerat prototip şi model pentru ediţiile ulterioare²² ale Evangheliei chirilice²³ tipărite de români²⁴ şi sârbi. Toate

¹⁶ Pentru o descriere tipografică detaliată a acestor două ediţii, vezi: Demény/ Demény 1986, 117–120.

¹⁷ Două exemplare ale Tetraevangheliarului păstrate la Biblioteca Naţională a Rusiei de la Sankt Petersburg sunt considerate de unii cercetători copii ale Evangheliei tipărite în 1565 la Braşov de diacul Călin (Demény/ Demény 1986: 186-187, 196-197). Vezi şi Oltean 2019, 251.

¹⁸ Atanasov 1971, 418; Borsa et all. 1971, 236, no 204; Demény/ Demény 1986, 137–138; Guseva 2003, 1205; Petrov 2015, 131; Petrov 2021, 109; Croitoru 2021, 48.

¹⁹ Pentru analiza textuală a postfeţelor din Tetraevangheliarele chirilice publicate în 1562 şi 1565, vezi: Korneeva-Petfulan 1927, 191; Demény/ Demény 1986, 192; Oltean 2019, 101–103, 122–123; Ostapczuk 2022b.

²⁰ Borsa et all. 1971, 374–385, nr. 375; Deletant 1975, 173; Guseva 2003, 1205, nr. 6; Oltean 2019, 252.

²¹ Datorită situaţiei istorico-politice din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în Serbia, Muntenegru sau pe teritoriul României medievale nu au existat Evanghelii chirilice tipărite. De-a lungul acestor două secole, singurele regiuni în care au fost publicate Tetraevangheliare au fost cele slave de est, adică Rusia de azi, Ucraina, Lituania şi Belarus.

²² Mano-Zisi 1988, 244; Erich 2003, 99; Nemirovskij 2008, 433; Polimirova 2011, 218; Ivanova 2013, 28–29; Voznesenskij 2016, 39–40; Eşanu/ Eşanu 2015, 22; Eşanu/ Eşanu 2021, 110.

²³ Cărţile tipărite de călugărul Macarie au influenţat toată tradiţia tiparului românesc (Erich 2003, 98–101).

aceste Tetraevangheliare chirilice slavone din redacția sudică, în ciuda diferitelor lor redacții, sunt considerate imagini în oglindă ale ediției din 1512. Au fost tipărite cu câteva modificări sau fără nicio modificare a textului și diferențele dintre ele privesc mai mult de caracteristicile tipografice (Erich 2003, 92–94; Voznesenskij 2016, 39–40). Prima și a doua ediție a Evangheliei sârbe²⁵ sunt considerate copii exacte ale Evangheliei de la Târgoviște (Demény/ Demény 1986, 51–54; Erich 2003, 99–100; Nemirovskij 2008, 433). Tetraevangheliarul tipărit în 1546 la Sibiu este, de asemenea, considerat o simplă reeditare a ediției Evangheliei din 1512²⁶, deși cu unele modificări editoriale²⁷.

Același lucru se crede despre toate Tetraevangheliarele slavone sudice publicate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Tetraevangheliarul tipărit în 1562 de diaconul Coresi împreună cu diacul Tudor este considerat una dintre cele mai consecvente și fidele reproduceri ale Evangheliei de la Târgoviște (Demény/ Demény 1986, 135; Voznesenskij 2016, 41). Prin urmare, primul Tetraevangheliar chirilic tipărit, foarte popular la nordul și la sudul Dunării (Eșanu/ Eșanu 2014, 337–402; Eșanu/ Eșanu 2015, 27, 63), poate fi privit fără îndoială ca *editio princeps* (Demény 1971, 90; Stabile 2019–2020, 84), deoarece a fost nu numai primul, ci și cel mai bun exemplu de producție tipografică pentru toate edițiile următoare ale Evangheliei româno-bulgare și sârbe.

Importanța Tetraevangheliarului de la Târgoviște este atestată și de faptul că la doar douăzeci de ani de la tipărirea sa a fost folosit ca sursă pentru manuscrisul Evangheliei. Copia sa se păstrează acum la Biblioteca Academiei Române din București sub numărul 503 (Panaitescu 2003, 338–340).

Tetraevangheliarul slavon are propria sa istorie îndelungată. Până la sfârșitul secolului al XV-lea, tradiția textelor care ar trebui incluse în Evangheliile liturgice era deja constituită²⁸. În nouă ediții ale Evangheliei româno-bulgare, se pot distinge următoarele părți componente principale²⁹:

²⁴ Călugărul Macarie a copiat tradițiile de ornamentare a manuscriselor, celebre în Moldova și Țara Românească (Erich 2003, 86–91).

²⁵ A treia ediție a Evangheliei sârbe, apărută în 1562, la Mrkšina Crkva, este considerată retipărire a celui de-al doilea Tetraevangheliar sârb, apărut în 1552, la Belgrad.

²⁶ Demény/ Demény 1986, 58–60, 134–135, 276; Mârza 2004, 56; Nemirovskij 2007, 771; Stabile 2019, 63; Stabile 2019–2020, 84; Eșanu/ Eșanu 2015, 22; Eșanu/ Eșanu 2021, 110; Croitoru 2021, 45.

²⁷ Stabile 2019, 64–65; Croitoru 2021, 45; Eșanu/ Eșanu 2021, 112. Unele texte au fost omise (de exemplu, prefața Sfântului Teofilact la Evanghelia după Ioan) din această ediție evanghelică publicată în 1546 la Sibiu (vezi Stabile 2019, 64).

²⁸ Pentru lista detaliată a tuturor textelor incluse în manuscrisele Evangheliei, vezi Dogramadžieva 1993a, 3–21; Dogramadžieva 1993b, 22–30.

²⁹ Pentru lista tuturor componentelor din primul Tetraevangheliar chirilic, vezi Nemirovskij 2008, 474–483.

- cele patru cărți ale Evangheliei (Matei, Marcu, Luca și Ioan), precedate de titlurile capitolelor și proloagele din Fericitul Teofilact,
- o anexă cu rubrici liturgice, adică informații despre sărbători și cinstirea sfinților și evenimentele sacre pentru întregul an liturgic, care este împărțită, de regulă, în două secțiuni principale: Sinaxarul – corespunzând anului liturgic mobil (începând întotdeauna cu Învierea) și Minologhionul – corespunzând anului liturgic fix (începând întotdeauna cu septembrie),
- o postfață³⁰, plasată la sfârșitul unui volum, adică un scurt text suplimentar cu date despre anul și locul publicării, care conține uneori informații suplimentare geografice și informații bibliografice despre tipografi, precum și alte detalii.

Conținutul celor nouă paleotipuri evanghelice româno-bulgare este, cu o singură excepție, identic.

Pe vremea manuscriselor, exista tradiția includerii portretelor înrămate ale evangheliștilor, de dimensiunea unei pagini. De obicei, erau înfățișați așezați și scriind, cu simbolurile lor deasupra sau lângă ei. Aceste portrete erau amplasate pe paginile opuse începutului evangheliilor corespunzătoare³¹. Singurul Tetraevangheliar româno-bulgar³² și primul (Erich 2003, 94; Nemirovskij 2007, 772) care a integrat portrete ale celor patru evangheliști este ediția publicată în 1546 la Sibiu de Filip Moldoveanul (Voznesenskij 2016, 42). Cu toate acestea, aceste neobișnuite și unice³³ imagini³⁴, cu o înălțime egală cu mai multe rânduri de text din această ediție³⁵, care arată doar trunchiurile evangheliștilor și simbolurile acestora, au fost tipărite în alte locuri în trei cazuri. Ele se află pe paginile opuse sfârșitului prefeței Fericitului Teofilact (în Evanghelia după Matei) sau acolo unde se termină acest text (în Evangheliile după Marcu și Ioan). Doar portretul Sfântului Evangelist Luca este tipărit pe pagina opusă începutului Evangheliei respective³⁶, plasat în partea de jos, sub silueta lui Iisus Hristos întronat (în Slavă) cu textul *НА ПРЪВЕТОЛЪ ВЪШЕ ХРЪТЕ СЪ ВЪЦЕ^Ѡ И ДХО^Ѡ ВЪСА ИСПЪЛНѢА НЕОПИСАНЕ* și cu *ІЄ ХЕ НИ КА* monograf împreună cu marca tipografului³⁷. Același portret al lui Iisus Hristos întronat este tipărit și pe paginile

³⁰ Acest text situat la începutul unui volum se numește prefață. Aceste texte, postfețe și prefețe se numesc anagrafe.

³¹ Începutul unei Evanghelii era marcat cu un frontispiciu. Vezi Eșanu/ Eșanu 2021, 110.

³² Primul Tetraevangheliar slavon răsăritean cu portrete ale evangheliștilor de dimensiunea unei pagini întregi a fost publicat la Vilnius în 1575, la tipografia Mamonich.

³³ Erich 2003, 94; Nemirovskij 2007, 771; Eșanu/ Eșanu 2021, 110.

³⁴ Toate portretele evangheliștilor cu stema Sibiului și a Moldovei și cu frontispicii vezi la Escedy 2004, 305–307.

³⁵ Înălțimea portretului lui Matei este egală cu înălțimea a șase rânduri de text.

³⁶ Vezi Erich 2003, 94; Eșanu/ Eșanu 2019, 19.

³⁷ În trecut, marca tipografului a fost uneori descifrată eronat ca *МИТРОФАНЪ* (Nemirovskij 2007, 772). Pentru marca tipografului, vezi Eșanu/ Eșanu 2019, 15; Eșanu/ Eșanu 2021, 109.

opuse începutului Evangheliilor după Matei și Marcu (vezi Demény/ Demény 1986, 276-277; Eșanu/ Eșanu 2021, 113). Pe pagina care precede Evanghelia după Matei, sub silueta lui Iisus Hristos întronat, apare și stema Sibiului³⁸ (vezi Imaginea 1)³⁹. Pagina opusă Evangheliei după Ioan a rămas însă goală.

Imaginea 1⁴⁰

Imaginea 2

Portretele (adică trunchiurile) celor patru evangheliști cu simbolurile lor au fost tipărite (Eșanu/ Eșanu 2019, 15) după postfață, pe ultima filă (pagina *recto*)⁴¹ a volumului (vezi Imaginea 2). Succesiunea lor este următoarea: Ioan și Matei, iar sub ei Luca și Marcu (Nemirovskij 2007, 772). În partea de jos a acestei pagini a fost tipărită și stema Moldovei⁴², de unde provine⁴³ Filip Zugravul Moldoveanul⁴⁴.

³⁸ Stema Sibiului a fost tipărită de patru ori (Eșanu/ Eșanu 2019, 15).

³⁹ Vezi Demény 1969, abb III; Demény/ Demény 1986, 73).

⁴⁰ Imaginile 1 și 2 sunt din exemplarul păstrat la Muncaci (Ucraina). Este greu accesibil, adesea descris ca fiind într-o stare de conservare necunoscută (Eșanu/ Eșanu 2021, 114).

⁴¹ E. L. Nemirovskij a afirmat că au fost tipărite pe verso-ul filei 300 (Nemirovskij 2007, 772).

⁴² Vezi Demény/ Demény 1986, imaginea 26.

⁴³ Mărza 2004, 56; Eșanu/ Eșanu 2021, 108.

Este imposibil de precizat dacă singurul Tetraevangheliar slavo-român⁴⁵ publicat în 1551–1553 la Sibiu de același Filip Moldoveanu a avut inițial tipărite portretele evangheliștilor. Din această ediție neterminată (Voznesenskij 2016, 43; Eșanu/ Eșanu 2021, 112) se păstrează astăzi doar două fragmente. Cea mai extinsă, păstrată la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt Petersburg, conține textul Evangheliei după Matei 3:17-27:55 (*zavealele* 6-113)⁴⁶. Cel de-al doilea (două file), care conține textul din Evanghelia după Matei 12:12-28, a aparținut unei biserici ortodoxe din Oiejdea (județul Alba)⁴⁷, dar acum se păstrează la Museikon, în Alba Iulia⁴⁸. Trebuie remarcat faptul că acesta este singurul Tetraevangheliar liturgic bilingv publicat în secolul al XVI-lea. Deși partea care conține rubricile liturgice nu a fost păstrată, putem afirma fără îndoială că ediția a fost pregătită pentru a fi folosită pentru slujbele religioase din Biserica Ortodoxă. Acest fapt este atestat de numeroasele repere liturgice și texte cu cerneală colorată care indică începutul sau sfârșitul pericopelor evanghelice și precizează ziua în care trebuie citit paragraful respectiv. Formulele de deschidere ale pericopelor Evangheliei (adică incipiturile)⁴⁹ din această ediție a Evangheliei au fost încorporate în textul principal.

O altă ediție bilingvă a fost publicată în secolul al XVI-lea (circa 1580) de către un protestant belarus⁵⁰, Vasył Ciapiński⁵¹, la moșia sa din provincia Polatsk din

⁴⁴ Mărza 2004, 56; Eșanu/ Eșanu 2019, 15.

⁴⁵ Introducerea limbii române ca limbă liturgică a început odată cu traducerea psalmilor, la sfârșitul secolului al XV-lea, undeva în Transilvania. După cucerirea Ungariei de către otomani (1526-1541), Transilvania a devenit principat autonom, iar credincioșii ortodocși au fost supuși regimului sașilor luterani în secolul al XVI-lea și apoi celui al principilor maghiari calvini în secolul al XVII-lea (Mureșan 2021, 146–147). Traducerea în limba română din această ediție a Evangheliei a făcut obiectul a numeroase publicații. Următoarele articole publicate în ultimii ani pot fi date ca exemplu: Florescu 2010, 35–88; Florescu 2015; Nagy 2019-2020, 63–81; Stabile 2019, 59–87; Stabile 2019-2020, 83–102; Agrigoroaei 2018, 77–79.

⁴⁶ Guseva 2003, 25 (no 1); Stabile 2019, 59; Eșanu/ Eșanu 2019, 22–24.

⁴⁷ Mărza 1978, 147–154; Stabile 2019, 59; Stabile 2019-2020, 83; Eșanu/ Eșanu 2019, 23; Eșanu/ Eșanu 2021, 115.

⁴⁸ Aceste două pagini au fost descoperite în timpul restaurării Triodului tipărit la Blaj în 1771. Pentru fotografiile celor două pagini din acest fragment, vezi Museikon 2022, 81, 83.

⁴⁹ Sunt câteva formule de deschidere, printre care: *Într-aceea vreme, Zise Domnul, Zise Domnul pilda aceasta, Zise Domnul ucenicilor Săi, Zise Domnul cătră veniții la Dîns indei, Domnul le-a spus indeilor care au crezut în El.*

⁵⁰ Apariția traducerii în limba română a Noului Testament a fost pusă sub influența mișcărilor Reformei (Croitoru 2021, 43–44).

⁵¹ Vasył Ciapiński a fost un scriitor, publicist, umanist și iluminist belarus. Influențat de Reformă, a inițiat publicarea Bibliei în limba vernaculară pe teritoriul belarus (atunci numit rutean). Filip Moldoveanu, care a publicat Tetraevangheliarul slavo-român, este uneori considerat „sas și luteran” (Stabile 2019, 69).

Marele Ducat al Lituaniei (acum Belarus). Această ediție neterminată⁵² a Noului Testament, cu texte evanghelice în limbile slavonă și ruteană, pe coloane paralele, nu a fost realizată în scop liturgic.

Tetraevangheliarul slavo-român apărut la Sibiu în anii 1551-1553, tipărit de Filip Moldoveanul, l-ar fi putut influența direct pe diaconul Coresi în tipărirea celor două ediții separate ale Evangheliei în română (1561) și slavonă (1562).

După cum am menționat mai sus, mai multe părți componente pot fi identificate în primele Tetraevangheliare liturgice chirilice tipărite. Fiecare secțiune constituie o componentă distinctă, adesea cu propriile particularități, adică variante textuale, proprii. Un studiu critic al textului a dovedit că fiecare secțiune literară a primelor Tetraevangheliare liturgice chirilice tipărite ar trebui examinată separat, deoarece rezultatele pot varia de la o componentă la alta.

Studiu textual al Evangheliilor după Matei și Marcu

O analiză textuală a mai multor fragmente din Evangheliile după Matei (3:17-8:21, 13:44-15:11 și 26:1-27:62) (Ostapczuk 2021a, 386) și Marcu (1:1-2:23) (Ostapczuk 2019b, 371–382) a dovedit că toate Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu publicate pe teritoriul României medievale⁵³ formează un grup separat (vezi Tabelul nr. 1) care poate fi clasificat în următoarele trei subgrupuri (vezi Ostapczuk 2019b, 379–380):

- (1) trei Tetraevangheliare mai vechi, apărute în 1512, 1546 și în perioada 1551–1553⁵⁴, care reprezintă tradiția textuală a Evangheliei călugărului Macarie (vezi Tabelul nr. 2),
- (2) cinci ediții mai recente ale Evangheliei, apărute una în 1562, două în 1579 (la Brașov și Alba Iulia/ Bălgrad), una în 1582 și una după 1582, care reprezintă tradiția textuală a Evangheliei diaconului Coresi (vezi Tabelul nr. 3),
- (3) Tetraevangheliarul apărut în 1583, care are adesea variante textuale comune cu primul subgrup, și foarte rar cu al doilea subgrup. Textul său reprezintă o tradiție textuală mixtă (vezi Tabelele nr. 2-4).

După cum s-a menționat deja, doar o parte a Evangheliei după Matei din Tetraevangheliarul slavo-român publicat în perioada 1551–1553 este disponibilă. Studiul critic al textului celor trei fragmente din Evanghelia după Matei (3:17-8:21,

⁵² V. Ciapiński (sau Tiapinski) a reușit să tipărească numai o parte a Tetraevangheliarului (Voznesenskij 2016, 43).

⁵³ În ceea ce privește variantele textuale din fragmentul studiat din Evangheliile lui Matei și Marcu, Tetraevangheliarul sârb urmează tradiția edițiilor evanghelice româno-bulgare.

⁵⁴ Tetraevangheliarul apărut la Sibiu în 1551–1553 a fost inclus numai în clasificarea edițiilor evanghelice bazate pe Evanghelia după Matei. Niciun element paratextual (cum ar fi, de exemplu, titlurile capitolelor, prefețele sau postfețele) din acest Tetraevangheliar nu mai există astăzi.

13:44-15:11 și 26:1-27:62) a dovedit că această ediție urmează tradiția textuală a Evangheliei publicate în același oraș în 1546 de Filip Moldoveanu (Ostapczuk 2021a, 389–392).

Studiul textual al prefețelor la Evanghelii de Fericitul Teofilact

O analiză textuală a prefețelor celor patru Evanghelii⁵⁵ scrise de faimosul biblist și exeget bizantin Fericitul Teofilact al Ohridei (cca 1050/1060 – cca 1108) a arătat o altă posibilă clasificare a primelor Tetraevangheliare chirilice tipărite în ținuturile medievale românești. În ceea ce privește lungimea celor patru prefețe, aceste opt⁵⁶ ediții ale Evangheliilor pot fi clasificate în următoarele patru grupuri (vezi Tabelul nr. 5):

- (1) trei Evanghelii apărute în 1512, 1579 (Brașov) și 1583,
- (2) ediția Evangheliei din 1546,
- (3) trei Tetraevangheliare apărute în 1562, 1582 și după 1582,
- (4) Tetraevangheliarul apărut în 1579 (la Alba Iulia).

Această clasificare s-a bazat pe lungimea prefețelor primelor două Evanghelii și pe numeroasele variante textuale (Ostapczuk 2019, 315–329) prezente în versiunea scurtă a prefeței la Evanghelia după Matei.

Edițiile Evangheliei incluse în primul și în cel de-al doilea grup au prefața lungă la Evanghelia după Matei, pe când cele incluse în grupurile al treilea și al patrulea au prefața scurtă (vezi Tabelul nr. 5). În cele mai multe ediții cercetate⁵⁷, Fericitul Teofilact este descris ca arhiepiscop al Bulgariei (архиепископа болгарскаго), în timp ce numai în trei Tetraevangheliare cu prefața scurtă el este menționat ca arhiepiscop al Ohridei (архиепископа охридскаго). Pe lângă această lectură textuală semnificativă, în prefața la Evanghelia după Matei există multe alte variante importante, două adăugiri mici de text și o omisiune lungă (Ostapczuk 2019a, 315–329). Ele sunt prezentate în Tabelul nr. 6.

Prefața scurtă la Evanghelia după Marcu este prezentă doar într-una din cele opt ediții ale Evangheliei româno-bulgare, tipărită la Sibiu, în 1546⁵⁸. Toate celelalte

⁵⁵ Ostapczuk 2019a, 315–329; Ostapczuk 2022a, 88–95.

⁵⁶ Tetraevangheliarul apărut la Sibiu în 1551–1553 nu a fost inclus în această clasificare, deoarece copia existentă conține numai text din Evanghelia după Matei.

⁵⁷ Toate Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu apărute în redacția răsăriteană a slavonei în indică, de asemenea, pe Fericitul Teofilact ca arhiepiscop al Bulgariei.

⁵⁸ Prefața scurtă la Evanghelia după Matei este pusă pe seama influenței protestante (Croitoru 2021, 45). Este de remarcat faptul că Tetraevangheliarul româno-bulgar apărut în 1546 este singurul dintre cele opt cu aceste tipuri de modificări în prefața la a doua Evanghelie. Niciunul dintre Tetraevangheliarele slavone ale lui Coresi nu confirmă aceste *corecții* făcute „din cauza influenței protestante”. Oare tipărirea cărții sub patronajul

Tetraevangheliarele apărute pe teritoriul României medievale au o prefață lungă la a doua Evanghelie.

Cele trei Prefețe la Evangheliile după Marcu, Luca și Ioan au și ele câteva variante textuale interesante⁵⁹; cu toate acestea, ele nu sunt suficient de semnificative pentru a fi folosite ca bază pentru o clasificare mai dezvoltată a celor opt ediții ale Evangheliei româno-bulgare.

Studiul textual al titlurilor capitolelor

O analiză textuală a titlurilor⁶⁰ capitolelor a dovedit că opt⁶¹ Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu apărute pe teritoriul României medievale formează un singur grup (vezi Tabelul nr. 7), care poate fi clasificat în următoarele trei subgrupuri:

- două Tetraevangheliarele mai vechi, apărute în 1512 și 1546 (vezi Tabelul Nr. 8),
- cinci ediții mai recente ale Evangheliei apărute în 1562, două în 1579 (la Brașov și Alba Iulia/ Bălgrad), în 1582 și după 1582 (vezi Tabelul Nr. 9),
- Tetraevangheliarul apărut în 1583, care prezintă unele variante textuale comune cu primul subgrup (vezi Tabelele Nr. 8-10).

Această împărțire a celor opt Tetraevangheliarele româno-bulgare în subgrupuri corespunde întocmai clasificării bazate pe variantele textuale evidențiate în cele patru fragmente evanghelice studiate (de exemplu, Matei 3:17-8:21, 13:44-15:11 și 26:1-27:62; Marcu 1:1-2:2)⁶².

Studiul textual al Minologhionului

Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu folosite pentru slujbele religioase au necesitat un supliment special cu rubrici liturgice despre sărbători și pomenirea sfinților sau evenimente religioase, completate în multe cazuri cu informații suplimentare despre pericopele evanghelice. A doua parte a sa⁶³, Minologhionul, care corespunde anului liturgic fix, este împărțit în douăsprezece secțiuni, adică luni, și începe întotdeauna cu septembrie. Manuscrisele Evangheliei și Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu drept cărți liturgice erau adresate unor comunități

conducătorilor luterani sau într-un mediu al *propagandei protestante* înseamnă influența Reformei, așa cum Croitoru (2021, 37–75) încearcă să dovedească?

⁵⁹ Tetraevangheliarul tipărit la Sibiu în 1546 prezintă câteva variante textuale în prefețele la Evanghelia după Marcu și la cea după Ioan. În prefața la Evanghelia după Ioan, sunt mai multe decât cele două omisiuni menționate de G. Stabile (2019, 64).

⁶⁰ Ostapczuk 2020, 200–216; Ostapczuk 2021b, 143–159; Ostapczuk 2021c, 109–125.

⁶¹ Tetraevangheliarul apărut la Sibiu în 1551-1553 nu a fost inclus în această clasificare, deoarece exemplarul păstrat nu conține titluri de capitole.

⁶² Vezi Tabelele nr. 1–4.

⁶³ Prima parte se numește Sinaxar.

specifice, adesea cu diverse tradiții religioase locale. Prin urmare, edițiile liturgice ale Evangheliei trebuiau să răspundă nevoilor liturgice, adică să reflecte nu numai sărbătorile larg cunoscute, ci și pe cele locale, care erau populare doar într-o anumită zonă. Din acest motiv, Minologhioanele prezente în Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu nu puteau fi omogene din punct de vedere liturgic și textual (Žukovskaja 1993, 81–87). Ele pot fi cercetate în câteva moduri diferite. În această secțiune a articolului au fost examinate tipul de Minologhion, numărul de zile din fiecare lună și numărul de pomeniri în zilele respective.

Două tipuri de Minologhion sunt prezente în Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu: unul scurt și unul complet⁶⁴. Primul nu conține lista de sărbători și sfinți pentru toate zilele din fiecare lună, ci doar pentru cele mai importante din punctul de vedere al editorilor și al tradiției liturgice a destinatarilor. Al doilea – Minologhionul complet – conține lista de sărbători și sfinți pentru toate zilele din fiecare lună, adică în septembrie pentru toate cele 30 de zile, în octombrie pentru toate cele 31 de zile și așa mai departe⁶⁵. Toate Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu pe teritoriul României medievale, așa cum a fost cazul tuturor celorlalte ediții ale Evangheliei tipărite înainte de 1652, au un Minologhion scurt (Ostapczuk 2022c, 38).

O comparație a numărului de zile din cele douăsprezece luni ale tuturor Tetraevangheliarelor chirilice tipărite timpuriu care conțin Minologhionul scurt⁶⁶ a dovedit că cele opt ediții ale Evangheliei româno-bulgare (împreună cu cele trei sârbe) formează un singur grup cu un număr complet diferit de zile în comparație cu numărul de zile din lunile corespunzătoare din Tetraevangheliarele slavone răsăritene (Ostapczuk 2022d). Această afirmație este confirmată de același număr de zile din cele nouă luni (adică: septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie, ianuarie, februarie, iunie, iulie și august) găsite în edițiile Evangheliei româno-bulgare (și sârbe) (vezi Tabelele nr. 11-19).

Toate Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu pe teritoriul României medievale au același număr de zile în unsprezece luni (vezi Tabelul nr. 20). Numai într-o lună, adică în mai, numărul de zile din Minologhionul a opt Tetraevangheliare româno-bulgare diferă ușor. Pe această bază, aceste opt ediții ale Evangheliei ar putea fi clasificate în următoarele două subgrupuri (vezi Tabelul nr. 21):

⁶⁴ Ostapczuk 2022c, 38). Aceste două tipuri de Minologhion sunt confirmate și în tradiția manuscrisă (Stefanović 1989, 138).

⁶⁵ Este de remarcat faptul că numărul zilelor din fiecare lună nu este egal cu numărul sărbătorilor și al sfinților din lunile respective, întrucât într-o singură zi pot fi consemnate mai multe sărbători și sfinți.

⁶⁶ Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu cu Minologhion scurt au apărut în redacțiile medio-bulgară și sârbă ale slavonei, la Moscova înainte de 1562, la Liov (opt ediții), Vilnius (patru ediții) și la Klinty în 1782 (o simplă reeditare a ediției de la Moscova, 1648).

- patru Tetraevangheliare⁶⁷ tipărite la Târgoviște în 1512, la Sibiu în 1546 și la Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din București, în 1582 și după 1582,
- patru Tetraevangheliare, trei apărute la Brașov în 1562, 1579 și 1583, și unul la Alba Iulia (Bălgrad) în 1579.

O comparație a sărbătorilor, sfinților și evenimentelor religioase din cele douăsprezece luni din toate Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu a dovedit că cele opt ediții româno-bulgare ale Evangheliilor (împreună cu cele trei sârbe) formează un singur grup căruia îi lipsesc 26 de menționări prezente în toate⁶⁸ Tetraevangheliarele slavone răsăritene (vezi Tabelul nr. 22). Aceste pomeniri includ sărbătoarea Acoperământului Maicii Domnului (1 octombrie); Sfinții Apostoli Iacov (9 octombrie) și Matia (9 august); Sfânta Ecaterina din Alexandria (24 noiembrie); Sfântul Spiridon, Episcopul Trinitudei (12 decembrie); Sfântul Grigorie de Nyssa (10 ianuarie); Profetul Ieremia (1 mai) etc.

Variantele textuale identificate în descrierile sărbătorilor, sfinților și evenimentelor religioase prezente în Minologhionul Tetraevangheliarelor chirilice tipărite timpuriu pe teritoriul României medievale au permis împărțirea acestor opt ediții evanghelice în următoarele trei subgrupuri (vezi Tabelul nr. 23):

- două⁶⁹ Tetraevangheliare mai vechi apărute la Târgoviște în 1512 și la Sibiu în 1546,
- patru ediții de Evanghelii apărute la Brașov în 1562, 1579 și 1583 și la Alba Iulia (Bălgrad) în 1579,
- două Tetraevangheliare apărute la Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din București în 1582 și după 1582, care prezintă unele variante textuale comune cu primul și/sau cu cel de al doilea subgrup.

Lista tuturor sărbătorilor, sfinților și evenimentelor religioase din Minologhioanele tuturor Tetraevangheliarelor chirilice tipărite timpuriu apărute pe teritoriul României medievale este prezentată în Tabelul nr. 24.

Este de remarcat faptul că în Minologhionul a opt Tetraevangheliare româno-bulgare nu se menționează Sfinții Chiril și Metodie⁷⁰. Sfinții⁷¹ sau evenimentele⁷²

⁶⁷ Trei Tetraevangheliare sârbe aparțin, de asemenea, acestui grup.

⁶⁸ Sfinții și sărbătorile prezente doar în unele sau în majoritatea Evangheliilor răsăritene nu au fost incluse între aceste 26 de pomeniri omise din Tetraevangheliarele româno-bulgare.

⁶⁹ Trei Tetraevangheliare sârbe aparțin, de asemenea, acestui grup.

⁷⁰ Sfântul Chiril este menționat pe 14 februarie în câteva Tetraevangheliare chirilice tipărite timpuriu ca „Sfântul Părintele nostru Chiril, Episcopul Cataniei” (свѣтаго ѿца нашего кѣрилаа епископа катанскаго) sau „Sfântul Părintele nostru Chiril, Episcopul Cataniei, învățătorul slavilor și al bulgarilor, care a tradus scrierile rusești din greacă și i-a botezat pe slavi și bulgari” (иже въ свѣтъхъ ѿца нашего кѣрилаа епископа катанскаго оучителя слованомъ и болгаромъ, иже преложи рускѣю грамотѣ съ греческиина и крѣсти слованзи и болгарзи).

⁷¹ De exemplu, Preacuviosul Părinte Antonie al Peșterilor din Kiev (10 iulie), Sfântul Mucenic Mercurie de Smolensk (24 noiembrie), Sfântul Iacob, Episcop al Rostovului și

legate de slavii răsăriteni⁷³ au fost omise, precum și sfinții caracteristici tradiției bisericești bulgare (Loseva 2001, 30), ca: Maica Parascheva din Epivata, Petka din Târnovo (14 octombrie)⁷⁴ sau Părintele Ioan de la Rila (19 octombrie)⁷⁵.

Numai doi sfinți sârbi⁷⁶ au fost incluși în Minologhioanele celor opt Tetraevangheliare româno-bulgare⁷⁷:

– Sfântul Sava – pomenit pe 14⁷⁸ ianuarie ca *Cel între sfinți Părintele nostru Sava, întâiul*⁷⁹ *Arhiepiscop al Serbiei*⁸⁰ și

– Sfântul Simeon, primul sfânt sârb⁸¹ – pomenit pe 13⁸² februarie ca⁸³:

(a) *Preacuviosul Părintele nostru Simeon al Serbiei* în două Tetraevangheliare publicate în 1512 și 1546,

(b) *Pomenirea Preacuviosului Părintele nostru Simeon al Serbiei, Noul Izvorător de Mir* – în alte șase ediții evanghelice româno-bulgare (cu *Noul* omis în Tetraevangheliarul apărut 1583 la Brașov).

Diferența din formularea mai extinsă a pomenirii Sfântului Simeon din edițiile ulterioare ale Evangheliei româno-bulgare este foarte vizibilă. Ea ne permite să împărțim toate Tetraevangheliarele chirilice tipărite timpuriu apărute pe teritoriul României medievale în două grupuri, la fel cum ne permit și rezultatele comparării textelor evanghelice din acestea cu tradiția transmisă prin sursele manuscrise (vezi Ostapczuk 2018, 69–70). Cele două Tetraevangheliare publicate în 1512 și 1546

Făcătorul de minuni (27 noiembrie), Preacuviosul Atanasie Zăvorâtul de la Lavra Peșterilor din Kiev (2 decembrie) etc.

⁷² De exemplu, Sfințirea Bisericii Sfântului Mare Mucenic Gheorghe din Kiev la Porțile de Aur (26 noiembrie), Adormirea Cneazului Vladimir (15 iulie) sau Pătımirea Sfinților Boris și Gleb (24 iulie) etc.

⁷³ Despre prezența lor în manuscrisele slavone de sud vezi: Stefanović 1989, 143–145.

⁷⁴ Pomenirea ei a fost introdusă pentru prima dată în Tetraevangheliarul apărut în 1636 (ediția Liov).

⁷⁵ Pomenirea lui a fost introdusă pentru prima dată în Tetraevangheliarul apărut în 1685 (ediția Moscova).

⁷⁶ Minologhioanele din manuscrisele Apostolului și Evangheliei mențin sărbători sârbești și, într-o măsură mai mică, pe sfinții chirilo-methodieni (Stefanović 1989, 160).

⁷⁷ Vezi, de asemenea, Stefanović 1989, 148–149; Vukašinović 2012, 57, 98.

⁷⁸ Despre pomenirea lui pe 12, 14 sau chiar 15 ianuarie, vezi Subotin-Golubović 2013, 40.

⁷⁹ În 1219 la Niceea a fost numit primul arhiepiscop sârb de către patriarhul Manuel Saratenos (Adashinskaya 2009, 8).

⁸⁰ Despre pomenirea lui în manuscrisul slavon sudic cu același nume, vezi: Stefanović (1989, 148).

⁸¹ Subotin-Golubović (2013, 39).

⁸² Este ziua morții lui în 1199. Anul 1200 este de asemenea menționat uneori, vezi Szeffiński 2016, 61.

⁸³ Despre pomenirea Sfântului Simeon în Minologhioanele manuscrise, vezi: Stefanović 1989, 148–149.

conțin multe lecturi textuale tipice pentru Tâlcuirea Sfintei Evanghelii a Fericitului Teofilact și a doua redacție athonită (B). Alte șase ediții ale Evangheliei româno-bulgare, apărute ulterior, nu prezintă aceste variante textuale. Ele reflectă mai îndeaproape tradiția textuală a textului arhaic al Evangheliei slave sau o versiune ulterioară a acestuia și conțin variante textuale comune cu prima redacție athonită (A).

Sfântul Simeon, unul dintre ctitorii Mănăstirii Hilandar, a fost înmormântat în *katholikonul* acesteia după moartea sa (în 1199). Monahii din această obște (Subotin-Golubovič 2013, 39) au început să-l pomenească imediat⁸⁴ după aceea. Venerarea lui s-a răspândit foarte repede dincolo de zidurile mănăstirii după mutarea moaștelor sale la Mănăstirea Studenița, în februarie 1207. Acest eveniment a marcat următoarea etapă în apariția cultului Sfântului Simeon. La un an (sau doi) de la aducerea moaștelor, adică în 1208 sau 1209 (Szeffiński 2016, 88–89), la 13 februarie, din noul său mormânt din Mănăstirea Studenița a început să curgă mir, și s-au produs mai multe minuni⁸⁵. Din acest moment, cultul⁸⁶ său a fost recunoscut la nivel național (Adashinskaya 2009, 7; Szeffiński 2016, 88). Primul mormânt al Sfântului Simeon din Hilandar, după aducerea moaștelor sale, a fost cinstit continuu (Adashinskaya 2009, 6).

Cele două descrieri ale pomenirii Sfântului Simeon ca Părinte – în două din cele mai vechi ediții evanghelice bulgaro-române – și ca Părinte Nou Izvorător de Mir – în alte șase Tetraevangheliare apărute mai târziu pe teritoriul României medievale – par să reflecte două etape diferite ale cultului său; cea mai veche, la nivel de mănăstire athonită (Stefanović 1989, 149) și cea mai nouă, la nivel național. A doua este marcată de miracolul izvorării mirului.

⁸⁴ Cel mai vechi text inmografic dedicat Sfântului Simeon a fost compus de fiul său, Sfântul Sava. El este, de asemenea, autorul primei sale *vita*, care este plin de amănunte realiste (Adashinskaya 2009, 6).

⁸⁵ Pentru mai multe informații vezi: *Sveti Sava* (1998, 188); *Stefan prvovenčani* (1999, 76). Sursele și legendele sârbești de mai târziu, apărute cel mai probabil în jurul anului 1209 pe Muntele Athos (Vojvodič 2004, 31–34; Popović 2006, 48–49) și susținute de texte alcătuite de Domețian și Teodosie (Domentijan 2001, 130-138; Teodosie 1988, 70–73), arată că prima curgere de mir a avut loc la Mănăstirea Hilandar în timpul primei pomeniri a Sfântului Simeon. Prima hierofanie a Sfântului Simeon de pe Muntele Athos este fictivă (Szeffiński 2016, 68). O altă dată pentru hierofania Sfântului Simeon este uneori stabilită în a patra zi după transferul moaștelor la Mănăstirea Studenița (Szeffiński 2016, 89).

⁸⁶ *Vita* sa, început la Hilandar de Sfântul Sava, a fost terminată în cca 1207, iar până la sfârșitul anului 1213 a fost alcătuită și slujba sa.

Concluzii

Variantele textuale și diferențele în pomenirile liturgice ale sărbătorilor și sfinților prezente în Tetraevangheliarele liturgice chirilice tipărite timpuriu pe teritoriul României medievale au dovedit că aceste nouă ediții ale Evangheliei merită mai multă atenție decât au primit până în prezent. Rezultatele obținute din examinarea diferitelor componente ale acestor Tetraevangheliare, adică mai multe fragmente de Evanghelii, patru prefețe și patru titluri de capitol, precum și Minologhioanele, au arătat necesitatea studierii fiecărei unități literare separat. Variantele textuale ale părților componente ale edițiilor Evangheliei permit mai multe clasificări diferite în subgrupuri ale celor nouă Tetraevangheliare româno-bulgare analizate. Clasificarea acestor ediții ale Evangheliei pe baza rezultatelor unei anumite unități literare nu este întotdeauna aplicabilă unei clasificări bazate pe o alta.

Este încă posibilă identificarea multor lecturi textuale semnificative și unice și a unor informații liturgice importante în fiecare dintre aceste nouă ediții ale Evangheliei, care prezintă un interes special pentru cercetătorii din diverse discipline, nu numai pentru teologi ortodocși sau specialiști în studiul liturgiei, ci și pentru cei din domeniile istorie, literatură și lingvistică.

Valoarea Tetraevangheliarelor liturgice chirilice tipărite timpuriu apărute pe teritoriul României medievale este de o importanță deosebită sub multe aspecte. Ne ajută, de exemplu, să studiem istoria târzie a textului Evangheliei chirilice și tradițiile liturgice locale, precum și să descoperim locul real al românilor în spațiul ortodox și să cercetăm traducerea Evangheliei în limba română. Asta deoarece „Apostolele, <...> Evangheliile și Psaltirile slavone, precum și alte cărți și manuscrise legate de biserică, au constituit principala sursă pentru prima traducere în limba română a Bibliei” (Munteanu 2012, 18).

Rezultatele studiilor textuale efectuate asupra Tetraevangheliarelor liturgice chirilice tipărite timpuriu pe teritoriul României medievale în redacția bulgară medie a slavonei bisericești contribuie la dezvoltarea cercetărilor privind cele mai vechi traduceri românești ale Sfintei Scripturi și ale tradiției liturgice ortodoxe a țărilor române din secolul al XVI-lea.

Tabelul nr. 1

	Variante textuale confirmate în:	
	toate edițiile Evangheliei în slavona răsăriteană	toate Tetraevangheliarele româno-bulgare (și sârbe)
Evanghelia după Matei ⁸⁷		
5:3 ⁸⁸	<u>ЦРѢВІЕ</u> НЕБЕСНОЕ	<u>ЦРѢТВО</u> НЕБЕСНОЕ
5:28	<u>ЛЮБООДЕНСТВОВА</u> СЪ НЕЮ	<u>ПРѢЛЮБВИ</u> СЪЗБОРИ СЪ НЕЮ
5:32	РАЗВѢ СЛОВЕСЕ <u>ЛЮБООДѢИНАГО</u>	РАЗВѢ СЛОВЕСЕ <u>ПРѢЛЮБООДѢИНАГО</u>
5:42	ХОТѢЩАГО (...) <u>ЗАЛТИ</u>	ХОТѢЩАГО (...) <u>ЗАИМСТВОВАТИ</u>
7:26	<u>МѢЖѢ</u> ОУРОДИВѢ	<u>МѢЖѢ</u> БОУЮ
8:10	СЛЫШАВѢ ЖЕ ІС <u>ОУДИВИ СА</u>	СЛЫШАВѢ ЖЕ ІС <u>УЮДИ СА</u>
14:22	<u>ПОНѢДИ</u> ІС ОУЧЕНИКИ СВОА	<u>ОУБѢДИ</u> ІС ОУЧЕНИКИ СВОА
24:39	ДОНДЕЖЕ ПРИДЕ <u>ВОДА</u>	ДОНДЕЖЕ ПРИДЕ <u>ПОТОПЪ</u>
26:7	ПРИСТѢПИ (...) <u>СТКЛАНИЦѢ</u> (...) ИМѢЦИ	ПРИСТѢПИ (...) <u>ДЛАВАСТРЪ</u> (...) ИМѢЦИ
27:22	ДА <u>РАСПАТЪ</u> БѢДЕТЪ	ДА <u>ПРОПАТЪ</u> БѢДЕТЪ
27:51	СЕ <u>ЗАВѢСА</u> (...) РАЗДРА СА	СЕ <u>ОПОНА</u> (...) РАЗДРА СА
Evanghelia după Marcu ⁸⁹		
1:6	ПОАСЪ <u>ОУСМѢВНЪ</u> О УРЕСЛѢХЪ ЕГО	ПОАСЪ <u>ОУСНІАНЪ</u> О УРЕСЛѢХЪ ЕГО
1:7	НѢСМЪ ДОСТОИНЪ <u>ПРЕКЛОНЪ СА</u> РАЗДРѢШИТИ РЕМЕНЬ САПОГЪ ЕГО	НѢСМЪ ДОСТОИНЪ <u>ПОКЛОНЪ СА</u> РАЗДРѢШИТИ РЕМЕНЬ САПОГЪ ЕГО
1:36	ГНАША <u>ЕГО</u> СИМОНЪ	И ГНАША <u>ПО НЕМЪ</u> СИМОНЪ
2:9	ОУДОБѢ РЕЦИ <u>РАСЛАБЛЕНОМУ</u>	ОУДОБѢ РЕЦИ <u>ОСЛАБЛЕНОМУ</u>

⁸⁷ Vezi: Ostapczuk 2021a, 389. Pentru mai multe variante textuale, vezi publicațiile citate în notele de subsol.

⁸⁸ Aceeași variantă textuală (црѣвїе – црѣтво) a fost identificată în Matei 6:9.

⁸⁹ Vezi: Ostapczuk 2019b, 375.

Tabelul nr. 2

Variante textuale confirmate în:		
	cinci Tetraevangheliare româno-bulgare mai recente ⁹⁰ și toate edițiile Evangheliei în slavona răsăriteană	trei Tetraevangheliare mai vechi ⁹¹ româno-bulgare (și sârbe) și ediția Evangheliei apărută în 1583
Evanghelia după Matei ⁹²		
3:17	КОНЕЦЪ БОГОАВЛЕНІЮ ⁹³	КОНЕЦЪ ПРАЗДНИКЪ
5:10 ⁹⁴	ЦРѢТВІЕ НЕБЕСНОЕ	ЦРѢТВО НЕБЕСНОЕ
5:24	ШЕДЪ ПРЕЖДЕ СМІРИ СЯ	ИДИ ПРЕЖДЕ СМІРИ СЯ
5:30	ТѢЛО ТВОЕ ИДЕТЪ	ТѢЛО ТВОЕ ВЪВЕРЖЕНО БѢДЕТЪ
6:11	ХЛѢВЪ НАШЪ НАСѢЩНЫИ (=1583)	ХЛѢВЪ НАШЪ НАСѢЩІСТЬВНЫИ
7:14	ОУЗКАА ВРАТА И ТѢСНЫИ ПѢТЬ	ТѢСНА ВРАТА И ПРИСКРЪЗЕНЪ ПѢТЬ
8:6	ОТРОКЪ (...) ОСЛАБЛЕНЪ	ОТРОКЪ РАСЛАБЛЕНЪ
8:8	НѢСМЪ ДОСТОИНЪ	НѢСМЪ ДОВОЛЬНЪ
8:17	НЕДѢГИ (...) И БОЛѢЗНИ	АЗЫ (...) И НЕДѢГЫ
14:2	ВЪСКРЕСЕ ОТЪ МЕРТВЫХЪ	ВЪСТА ОТЪ МЕРТВЫХЪ
14:15	И УАСЪ ОУЖЕ МИНѢ	И ГОДИНА ОУЖЕ МИНѢ
26:38	ПОЖДИТЕ ЗДѢ	ПРѢВЪЖДАѢТЕ ЗДѢ
26:71	СЪ ІСМЪ НАЗОРЕОМЪ	СЪ ІСМЪ НАЗАРѢНИНОМЪ
27:33	НА МѢСТО НАРИЦАЕМОЕ ГОЛГОДА	НА МѢСТО ГЛАГОЛЕМОЕ ГОЛГОДА
27:33	КРАНИЕВО МѢСТО	ЛЪБНОЕ МѢСТО
27:44	И РАЗБОНИКА РАСПАТАІА СЪ НИМЪ	И РАЗБОНИКА ПРОПАТАІА СЪ НИМЪ
Evanghelia după Marcu ⁹⁵		
1:36	СИМОНЪ И ИЖЕ СЪ НИМЪ	СИМОНЪ И СОУЩИИ СЪ НИМЪ
1:42	ОТЪИДЕ ОТЪ НЕГО ПРОКАЖЕНИЕ И УИСТЪ БЫСТЪ	ОТЪИДЕ ОТЪ НЕГО ПРОКАЖЕНИЕ И ОУИСТИ СЕ
2:14	ГЛАГОЛА ЕМОУ, ПО МИѢ ГРАДИ	ГЛАГОЛА ЕМОУ, ПОСЛѢДСТВОУИ МИ
2:21	ВОЗМЕТЪ КОНЕЦЪ ЕГО	ВОЗМЕТЪ КОНЧІНОУ ЕГО

⁹⁰ Categoria Tetraevangheliarelor româno-bulgare mai noi cuprinde cinci ediții apărute în 1562 și 1579 la Brașov, în 1579 la Alba Iulia, în 1582 și după 1582 la Mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul din București.

⁹¹ Categoria Tetraevangheliarelor româno-bulgare mai vechi cuprinde trei ediții apărute în 1512 la Târgoviște, în 1546 și 1551–1553 la Sibiu.

⁹² Vezi: Ostapczuk 2021a, 390.

⁹³ Sau forma prescurtată БОГОАВ.

⁹⁴ Aceeași variantă textuală (црѣтвіе – црѣтво) a fost identificată în Matei 5:20 și 7:21.

⁹⁵ Vezi: Ostapczuk 2019b, 376.

Tabelul nr. 3

Variante textuale confirmate în:		
	trei Tetraevangheliare româno-bulgare mai vechi cu ediția 1583, ediția sârbă și toate edițiile Evangheliei slavone răsăritene	cinci Tetraevangheliare româno-bulgare mai noi
Evanghelia după Matei ⁹⁶		
4:17	<u>ЦРѢТВО НЕБЕСНОЕ</u>	<u>ЦРѢТВІЕ НЕБЕСНОЕ</u>
4:18 ⁹⁷	СИМОНА <u>ГЛАГОЛЕМАГО</u> ПЕТРА	СИМОНА <u>НАРИЦАЕМАГО</u> ПЕТРА
4:19	И <u>ГЛАГОЛА</u> ИМА <u>ГРАДЪТА</u> ПО МНѢ	И <u>РЕЧЕ</u> ИМА <u>ИДѢТА</u> ПО МНѢ
5:32	ТВОРИТЪ Ю <u>ПРѢЛЮБДѢИСТВОВАТИ</u>	ТВОРИТЪ Ю <u>ПРѢЛЮБЫ ДѢАТИ</u>
6:27	МОЖЕТЪ ПРИЛОЖИТИ <u>ВЪЗРАСТЪ</u>	МОЖЕТЪ ПРИЛОЖИТИ <u>ТѢЛЕСИ</u>
13:48	<u>ЗЛЫА</u> ИЗВЕРГОША ВЪНЪ	<u>ГНИЛЫА</u> ИЗВЕРГОША ВЪНЪ
26:35	АЩЕ МИ <u>ЕСТЬ</u>	АЩЕ МИ <u>СА</u> КЛОУЧИТЬ
26:43	ОЧИ (sau очеса) <u>ОТЕГОТЕННА</u>	ОЧИ <u>ТЕЖЦѢ</u>
26:65	ІАКО <u>ХДЛАДЪ</u> ГЛАГОЛА ⁹⁸	ІАКО <u>ВЛАСНИИИЪ</u> РЕЧЕ
26:65	СЛЫШАСТЕ <u>ХДЛАДЪ</u> ЕГО	СЛЫШАСТЕ <u>ХОУЛЕНІЕ</u> ⁹⁹ ЕГО
27:40 ¹⁰⁰	<u>СЪНИДИ</u> СЪ КРЪРСТА	<u>СЪЛЪЗИ</u> СЪ КРЪРСТА
Evanghelia după Marcu ¹⁰¹		
1:4	ПРОПОВѢДАА (...) <u>ВЪ ОТЪПОУЩЕНІЕ</u> ГРѢХОВЪ	ПРОПОВѢДАА (...) <u>ВЪ ОСТАВЛЕНІЕ</u> ГРѢХОВЪ
1:34	СТРАЖДОУЩАА <u>РАЗЛИЧНЫМИ НЕДОУГЫ</u>	СТРАЖДОУЩАА <u>РАЗЛИЧНЫМИ АЗАМИ</u>
1:44	ПОВЕЛѢ МОИСИ	ПОВЕЛѢ МОИСИ <u>ВЪ ЗАКОНѢ</u>
2:1	<u>СЛЫШАНО БЫТЬ</u> ІАКО ВЪ ДОМОУ ЕСТЬ	<u>СЛОУХЪ БЫТЬ</u> ІАКО ВЪ ДОМОУ ЕСТЬ
2:3 ¹⁰²	И ПРИДОША (...) НОСАЩЕ <u>РАСЛАБЛЕНА</u>	И ПРИДОША (...) НОСАЩЕ <u>ОСЛАБЛЕНА</u>
2:18	И ПРИДОША И <u>ГЛАГОЛАША</u> ЕМОУ	И ПРИДОША И <u>РЪША</u> ЕМОУ

⁹⁶ Vezi: Ostapczuk 2021a, 391.

⁹⁷ Aceeași variantă textuală (глаголати – нарицати) a fost identificată în Matei 27:22.

⁹⁸ Cuvântul *рече* apare într-un Tetraevangheliar sârbesc din 1537.

⁹⁹ Cuvântul *хдлениа* apare într-o Evanghelie publicată în 1579 la Brașov.

¹⁰⁰ Aceeași variantă textuală (съниги – сълѣзти) a fost identificată în Matei 27:42.

¹⁰¹ Pentru mai multe lecțiuni textuale, vezi Ostapczuk 2019b, 376–377.

¹⁰² Aceeași variantă textuală (раслабленъ – ослабленъ) a fost identificată în Marcu 2:4-5 și 2:10.

Tabelul nr. 4

Variante textuale confirmate în:		
	toate Tetraevangheliarele, cu excepția ediției Evangheliei din 1583	Tetraevangheliarul apărut în 1583
Evanghelia după Matei		
5:14	НЕ МОЖЕТЪ ГРАДЪ <u>ОУКРЫТИ СЯ</u>	НЕ МОЖЕТЪ ГРАДЪ <u>КРЫТИ СЯ</u>
5:19	РАЗОРИТЪ ЕДИНЪ ЗАПОВѢДИ	РАЗОРИТЪ ЕДИНЪ <u>Ѡ</u> ЗАПОВѢДИ
6:6	<u>ЗАТВОРИВЪЗ</u> ДВЕРИ (sau ДВЕРЬ)	<u>ЗАТВОРИ</u> ДВЕРЬ
13:44	(ПАКИ) ПОДОВНО ЕСТЬ <u>ЦРѢТВІЕ</u>	ПОДОВНО ЕСТЬ <u>ЦРѢТВО</u>
15:3	ЗА <u>ПРЕДАНИЕ</u> ВАШЕ	ЗА <u>ПРѢШЕНЕ</u> ВАШЕ
26:38	<u>БДИТЕ</u> СЪ МНОЮ	<u>БЫИТЕ</u> СЪ МНОЮ
Evanghelia după Marcu ¹⁰³		
1:9	БЪЗІСТЬ <u>ВЪ ОНѢХЪ ДНЕХЪ</u>	БЪЗІСТЬ <u>ПО ДНЕХЪ ТѢХЪ</u>
1:37	ГЛАГОЛАША ЕМОУ, ІАКО ВСИ ТЕБЕ <u>ИЩОУТЪ</u>	ГЛАГОЛАША ЕМОУ, ІАКО ВСИ ТЕБЕ <u>ИЩЕМЪ</u>

Tabelul nr. 5

		Tetraevangheliarele apărute în:				
		1512 ¹⁰⁴ , 1579 (Brașov), 1583	1546	1562, 1582 și după 1582	1579 (Alba Iulia)	
Prefață la Evanghelia după Matei	Lungă (БОЛГАРСКАГО)	+	+			
	Scurtă (БОЛГАРСКАГО)				+	
	Scurtă (ѠХРИДСКАГО)			+		
Prefață la Evanghelia după Marcu	Lungă	+		+	+	
	Scurtă		+			
Prefață la Evanghelia după Luca	Lungă					
	Scurtă	+	+	+	+	
Prefață la Evanghelia după Ioan	Lungă	+	+	+	+	
	Scurtă					

¹⁰³ Ostapczuk 2019b, 377.

¹⁰⁴ Trei ediții ale Evangheliei sârbe urmează tradiția textuală a Tetraevangheliarului de la Târgoviște.

Tabelul nr. 6¹⁰⁵

Variante textuale ale prefetei la Evanghelia după Matei confirmate în Tetraevangheliarele apărute în:	
1512, 1546, 1579 (Braşov) și 1583	1562, 1582 și după 1582
Деофилакѣ архіепіскопа <u>болгарскаго</u>	Деофилакѣ архіепіскопа <u>вхрідскаго</u>
БОЖЕСТВЕННИ МѢЖИЕ	СТІИ МѢЖИЕ
КНИГАМИ <u>ПРОСВѢЩАХЪ СЯ</u>	КНИГАМИ <u>ОУЧЕНИИ БѢХЪ</u>
ЧИСТЪ ИМОУЩЕ <u>СМЫСЛЪ</u>	ЧИСТЪ ИМОУЩЕ <u>ПОМЫСЛЪ</u>
БОЖИЯ ВѢДАХОУ <u>ХОТѢНІЯ</u>	ВѢДѢХЪ <u>БЖІИ ВОЛА ХВТѢНІЕ</u>
НОЕ, АВРААМЪ, <u>ИСАКАЪ</u> , <u>ИІАКОВЪ</u> , <u>МОНСЕН</u>	НОЕ, АВРААМЪ, <u>ІУВЪ</u> , <u>ММУСИ</u>
ДАСТЪ (...) БГЪ	ДАРОВА (...) БГЪ
ВЪСПОМИНАЮТЪ <u>ТОГО ХОТѢНІЯ</u>	ВЪСПОМИНАЮТЪ <u>БЖІЮ ВОЛЮ</u>
ДХА БЛГТЬ	БЖТѢНІА БЛГТЬ
ХОТАХЪ <u>ЕРЕСИ ПРОЗВЕНДИ</u>	ХОТАХЪ <u>ЕРЕСИ ВЪЗРАСТИ</u>
<u>НИЖЕ ВСЕКОНЕУНѢ</u>	<u>НИ ОУЧЕНІА</u>
ОТЪ СИХЪ <u>ОУЧЕНИИ ЕСМЫ</u>	ОТЪ СИХЪ <u>ОУВѢДАЕМЪ</u>
<u>МОУЖЕСТВОУ МОУДРОСТИ ПРАВДА</u>	<u>ДОВАЕСТЪ МПДРОСТЬ ПРАВДА</u>
<u>МОУЖЕСТВОУ ОУВО ЕГДА</u>	<u>ДОВАЕСТЪ ОУВО ЕГДА</u>
И ЦѢЛИ ІАКО ГОЛОУБИ	omis
ЕГДА <u>ОУЗРИЧЕТЪ</u>	ЕГДА <u>ІАВЛѢТЬ</u>
<u>ПРѢЛЮБОДЕАЛЪ</u> Ю ЕСТЬ	<u>ПРѢЛЮБЫ СЪТВОРИ</u> СЪ НЕЮ
ЧЕТИРИ <u>БЛГОВѢСТІЯ</u>	ЧЕТИРИ <u>ЕВЛІА</u>
ЧЕТИРИ СИЯ <u>ОБДЕРЖАТЪ</u>	ЧЕТИРИ СИЯ <u>ИМАТЪ</u>
<u>ПРЕДАНИА</u> ^I (...) <u>ПРѢЦЕНІЯ</u> , <u>ОБѢТОВАНИА</u> ^{II}	<u>ОУЧЕНІЕ</u> ^I (...) <u>ПРѢЦЕНІЯ</u> , <u>ОБѢЩАНИА</u> ^{II}
ВЪРОВАВШИМЪ ОУВО <u>ПРЕДАНИЕМЪ</u>	ВЪРОВАВШИМЪ ОУВО <u>ОУЧЕНИЕМЪ</u>
СИ <u>РѢЧЪ</u>	<u>ЕЖЕ ЕСТЬ БЛГАІА</u>
<u>СЫНОПОЛОЖЕНІЕ</u> БОЖІЕ	<u>ОУСНЕНІЕ</u> БЖІЕ
ВѢСТИТЪ ЖЕ, ІАКО <u>БЛАГОУДОБНѢ</u>	ВѢСТИТЪ ЖЕ, ІАКО <u>ТОУНЕ</u>
ЧЕТИРИ ... <u>ЕВЛИСТИ</u> :	ЧЕТИРИ ... <u>БЛГОВѢСТНИЦИ</u>
ИВАННЪ ЖЕ <u>БГЛОСЛОВЕНІШИИ</u>	ИВАННЪ ЖЕ <u>БГЛОСЛОВЪ</u>
ТРИ <u>БЛГОВѢСТІЯ</u>	Г <u>ЕВЛІЕ</u>

¹⁰⁵ Vezi: Ostapczuk 2019a, 320–322.

Variante textuale ale prefeței la Evanghelia după Matei confirmate în Tetraevangheliarele apărute în:	
1512, 1546, 1579 (Brașov) și 1583	1562, 1582 și după 1582
ИСТИННЫ БЛГТЬ <u>ПРЕОУКАЗА</u>	ИСТИННЫ БЛГТЬ <u>ИСПОВЕДА</u>
О ПЛОТНЬМЪ ТЪЧНЮ БЫТИИ ХБЪ <u>ВЕСЕДОУЕТЪ</u> ^{II}	О ПЛЪТЪСТЪМЪ БЫТІИ ХБЪ <u>ТЪКМО ГЛАГОЛА</u> ^{II}
ИМЪ ЖЕ ДОВОЛНО БЪ <u>НАВЫКНОУТИ</u>	ИМЪ ЖЕ ДОВОЛНО БЪ <u>ОУВЕДѢТИ</u>
omis	ИНАКОЖЕ ЧЕТИРИ, СЖТЬ ЕВ ^Ѡ ЛІА (...) ПОДОБАШЕ БЫТИ И ЧЕТИРЕМЪ СЛЪЗПОМЪ ¹⁰⁶
omis	СЪБЛЮДШИИМЪ ВЖДЖЦА БЛГАА (...) ОУЧЕНІЮ И ЗАПОВѢДИ ¹⁰⁷
ХРАНАЩИИМЪ ЖЕ ВЪУНАА ОБЩАВАЮЩЕ БЛАГАА БЛГОВѢСТІЕ ЖЕ	БЛГОВѢСТІЕ
НЪ ГЛАГОЛЕШИ МИ ІАКО НЕ ДОВАБЪ ЛИ ЕДИНЪ БЛГОВѢСТНИКЪ (...) И СНА ОУБО СИЦЕ НАЧЪНЬМЪ ЖЕ ОУЖЕ ПОУДАЛО КНИГИ СИЦЕ ¹⁰⁸	И ВЪРОВА ХБЪ И ПРОЗРЪ И (...) НЕ РЕЧЕ ВИДЕНІЕ ЕЖЕ ВИДѢХЪ. СИ РЪЧЪ ПРОЗРѢХЪ. НЖ ЧТО ¹⁰⁹

¹⁰⁶ Acest text a fost inserat după cuvintele оуже прѣлюбы сзтвори съ нежъ въ сѣцы своемъ și înainte de инако же четири оутъ ев^Ѡліа. Este prezentă și în două ediții ale Evangheliei apărute de două ori în 1780 la Mănăstirea Poceaev (Ucraina).

¹⁰⁷ Acest text a fost inserat după cuvintele въровавшими имъ оубо оученіемъ и заповѣди și înainte de не съхраниши вжджца прѣтат са мжчєніа. Este de asemenea prezent în două ediții evanghelice apărute de două ori în 1780 la Mănăstirea Poceaev (Ucraina).

¹⁰⁸ Acest text se află după cuvintele отъ давида есть хсѣ și înainte de книга родства іѡ хрѣтова. Acest text a fost, de asemenea, omis în Tetraevangheliarul apărut în 1579 la Alba Iulia.

¹⁰⁹ Acest text a fost inclus în Tetraevangheliarul apărut în 1579 la Alba Iulia.

Tabelul nr. 7

Numerele capitolelor	Variantele textuale ale titlurilor de capitol confirmate în:	
	toate edițiile Evangheliei slavone răsăritene	toate Tetraevangheliarele româno-bulgare (și sârbe ¹¹⁰)
Evanghelia după Matei ¹¹¹		
4	НАЧАЛО ОУЧЕНИЯ СПАСИТЕЛЕВА	О ОУЧЕНИИ СПСОВѢ
13	О ТРОУДОВИТЪМЪ	О РАСЛАБЛЕНИИМЪ
18	О БЪСНОУЮЩЕМЪ СА	О БЪСНОУЮЩИМЪ СА ГЛОУСѢ
22	О БЪСНЪМЪ И НЪМЪМЪ СЛЪПѢ	О БЪСНѢЩИМЪ СА СЛЪПѢ И ГЛѢХѢ
37	О ПОМЫШЛЯЮЩИХЪ	О ГЛѢЩИХЪ
40	О ВЪПРОШАЮЩИХЪ АЩЕ ЛЪПО ЕСТЬ ОТЪПОУЩАТИ ЖЕНЫ	О ВЪПРОШАЮЩИХЪ АЩЕ ДОСТОИТЪ ПОУСТИТИ ЖЕНѢ
51	О ЗВАННЫХЪ НА БРАКИ	О ЗВАННЫХЪ НА БРАКЪ
54	О ЗАКОННИЦѢ	О ВЪПРОСШИМЪ ЗАКОННИЦѢ
64	О ОБРАЗѢ ТАИНЪМЪ	О ОБРАЗѢ ТАИНЪМЪ И СЛОУЖЕБѢ
68	О <u>ИСПРОШЕНИИ</u> ТЪБЕСЕ ГОСПОДНА	О <u>ПРОШЕНИИ</u> ТЪБЕСЕ ГОСПОДНА
Evanghelia după Marcu		
28	О ОТЪПЪЩЕНИИ ЖЕНЪ (=1583)	О ПЪЩЕНИ ЖЕНЬ
Evanghelia după Luca ¹¹²		
33	О НЕПОВЕЛЪНИИМЪ <u>ВЪСЛЪДОВАТИ</u>	О НЕПОВЕЛЪНИИМЪ <u>ПОСЛЪДОВАТИ</u>
57	О ОШЪДШИМЪ	О ОТЪШЪДШЕМЪ
Evanghelia după Ioan ¹¹³		
6	О ЦРѢВѢ МОУЖИ	О ЦРКОМЪ МОУЖИ
17	О ОУТЪШИТЕЛѢ	О ПАРАКЛИТЕ

¹¹⁰ Trei ediții ale Evangheliei sârbești care urmează tradiția textuală a celor mai vechi Tetraevangheliare româno-bulgare au și câteva variante textuale interesante care nu au fost identificate în niciun alt Tetraevangheliar chirilic tipărit timpuriu. Titlul capitolului 38 al Evangheliei după Matei (Pilda oii pierdute) poate servi drept exemplu. Toate edițiile Evangheliei au următorul titlu о ѿ овецъ притча (Pilda despre o sută de oi), în timp ce în cele trei ediții sârbe poate fi găsit о девѣ(тъ) десетѣ(тъ) овецъ притча (Pilda despre nouăzeci și nouă de oi).

¹¹¹ Vezi: Ostapczuk 2020, 207–219.

¹¹² Vezi: Ostapczuk 2021b, 147.

¹¹³ Vezi: Ostapczuk 2021c, 115.

Tabelul nr. 8

Numerele capitolelor	Variantele textuale ale titlurilor de capitol confirmate în:	
	cinci Tetraevangheliare româno-bulgare mai recente și toate edițiile Evangheliei slavone răsăritene	două Tetraevangheliare româno-bulgare (și sârbe) mai vechi și Evanghelia apărută în 1583
Evanghelia după Marcu		
8	о избраннии <u>ѿ</u> апостолъ	о избраннии апостолъ
26	о <u>сладѣиоцѣмъ</u> са	о <u>бѣсноуѣцимъ</u> са
37	о <u>въпросиѣхъ</u> <u>лъстивнѣ</u> о кинсонѣ	о <u>въпросиѣхъ</u> о кинсонѣ
41	о <u>женѣ</u> <u>двѣ</u> <u>цатѣ</u> <u>въвергшии</u>	о <u>въвергшии</u> <u>двѣ</u> <u>цатѣ</u>
Evanghelia după Luca ¹¹⁴		
7	о <u>искѣшении</u> <u>спасителевѣ</u>	о <u>искѣшении</u> <u>сѣсовѣ</u>
30	о <u>преображении</u> <u>іс</u> (sau <u>іѣ</u>) <u>христовѣ</u>	о <u>преображении</u> <u>сѣсовѣ</u>
39	о <u>имѣцимъ</u> <u>бѣса</u> <u>гладѣ</u>	о <u>имѣцимъ</u> <u>бѣса</u> <u>нѣма</u>
51	о <u>рекшыѣхъ</u> <u>ісѣви</u> <u>ирода</u> <u>ради</u>	о <u>рекшыѣхъ</u> <u>ісѣви</u> <u>за</u> <u>ирода</u>
57	о <u>ощѣшимъ</u> <u>на</u> <u>странѣ</u> <u>далече</u>	о <u>ощѣшимъ</u> <u>въ</u> <u>странѣ</u> <u>далнѣѣ</u>
71	о <u>въпрошаюциѣхъ</u> <u>кинса</u> <u>ради</u>	о <u>въпросиѣхъ</u> <u>о</u> <u>кинсонѣ</u>

Tabelul nr. 9

Numerele capitolelor	Variantele textuale ale titlurilor de capitol confirmate în:	
	trei Tetraevangheliare româno-bulgare mai vechi decât ediția din 1583, Evangheliarele sârbe și toate edițiile Evangheliei slavone răsăritene	cinci Tetraevangheliare româno-bulgare mai recente
Evanghelia după Matei ¹¹⁵		
2	о <u>избвнннѣхъ</u> <u>отроциѣхъ</u>	о <u>избвнении</u> <u>отрокѣ</u>
34	о <u>преображении</u> <u>ісовѣ</u>	о <u>преображении</u> <u>сѣсовѣ</u>
Evanghelia după Marcu		
6	о <u>левии</u> <u>мытари</u>	о <u>левин</u> <u>и</u> <u>мытари</u>
Evanghelia după Luca ¹¹⁶		
66	о <u>(отъ)</u> <u>ощѣшимъ</u> <u>приати</u> <u>севѣ</u> <u>црѣтвиѣ</u>	о <u>ощѣшимъ</u> <u>приати</u> <u>севѣ</u> <u>црѣтво</u>

¹¹⁴ Vezi Ostapczuk 2021b, 147–148.¹¹⁵ Ostapczuk 2020, 211.¹¹⁶ Vezi Ostapczuk 2021b, 149.

Tabelul nr. 10

Numărul capitolului	Varianta textuală a titlurilor de capitol confirmată în:	
	toate Tetraevangheliarele, cu excepția Evangheliiei apărute în 1583	Evanghelia apărută în 1583
Evanghelia după Marcu		
25	о преображении <u>ГСВѢ</u>	о преображении <u>СГІСВѢ</u>

Tabelul nr. 11

Zile din septembrie	Tetraevangheliarele apărute în:					
	1512, 1546, 1562, două în 1579 ¹¹⁷ , 1582, după 1582, 1583 și redacția sârbă	Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564 și Vilnius în 1575, 1600, c. 1620	Moscova în 1606, 1617, 1627, 1628 și 1633	Moscova în 1637, 1640, 1644, 1648 și 1651	Liov în 1636, 1670, 1690, 1704, 1722, 1743 și Vilnius (sau Vevis) în 1644	Liov în 1644 și 1665
1-6, 8-11, 13-16, 20, 22-24, 26, 28, 30	+					
1-11, 13-16, 20, 22-24, 26, 28-30		+				
1-11, 13-16, 20, 22-26, 28-30			+			
1-11, 13-16, 19-20, 22-30				+		
1-11, 13-16, 18, 20, 22-24, 26, 28-30					+	
1-11, 13-18, 20, 22-24, 26, 28-30						+

¹¹⁷ În 1579, edițiile Evangheliiei au fost publicate la Brașov de Diaconul Coresi cu Manuil și la Alba Iulia de diacul Lorinț.

Tabelul nr. 12

Zile din octombrie	Tetraevangheliarele apărute în:					
	1512, 1546, 1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583 și redacția sârbă	Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564 și Vilnius în 1575, 1600, c. 1620	Moscova în 1606, 1617, 1627, 1628 și 1633	Moscova în 1637, 1640, 1644, 1648 și 1651	Liov în 1636, 1670, 1690, 1704, 1722, 1743 și Vilnius (sau Vevis) în 1644	Liov în 1644 și 1665
1-3, 6-7, 11, 16, 18, 20-24, 26	+					
1-3, 6-7, 9, 11-12, 16, 18, 20-26		+				
1-3, 5-7, 9, 11-12, 16, 18, 20-26			+			
1-7, 9, 11-12, 14, 16, 18, 20-26, 28-29				+		
1-3, 6-7, 11, 14, 16, 18, 21-26, 28					+	
1-3, 6-7, 11, 14, 16, 18, 20-26, 28						+

Tabelul nr. 13

Zile din noiembrie	Tetraevangheliarele apărute în:					
	1512, 1546, 1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583 și redacția sârbă	Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564, 1606, 1617, 1618, 1628, 1633 și Vilnius în 1575, 1600, c. 1620	Moscova în 1637, 1640	Moscova în 1644, 1648 și 1651	Liov în 1636, 1644, 1665, 1670, 1690, 1704, 1722, 1743 și în Vilnius (sau Vevis) în 1644	
1, 4, 6, 8, 12-17, 21, 23, 27-28, 30	+					
1-4, 6-8, 11-17, 21, 23-25, 27-28, 30		+				
1-4, 6-8, 10-17, 20-25, 27-28, 30			+			
1-4, 6-8, 11-17, 20-25, 27-28, 30				+		
1, 3-4, 6-8, 11-14, 16-17, 21-25, 27-28, 30						+

Tabelul nr. 14

Zile din decembrie	Tetraevangheliarele apărute în:					
	1512, 1546, 1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583 și redacția sârbă	Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564 și Vilnius în 1575, 1600, c. 1620	Moscova în 1606, 1617, 1627, 1628 și 1633	Moscova în 1637 și 1640	Moscova în 1644 and 1651	Liov în 1636, 1644, 1665, 1670, 1690, 1704, 1722, 1743 și în Vilnius (sau Vevis) în 1644
4-6, 9, 13, 17, 20, 25-30	+					
4-6, 9-10, 12-13, 17, 20, 22, 25-30		+				
4-6, 9-10, 12-13, 17, 20-22, 25-30			+			
3-6, 9-10, 12-13, 15, 17, 20-22, 25-30				+		
3-6, 9-10, 12-13, 15, 17, 20-22, 25-29					+	
1, 4-6, 9-10, 12-13, 17, 20-22, 24-30						+

Tabelul nr. 15

Zile din ianuarie	Tetraevangheliarele apărute în:					
	1512, 1546, 1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583 și redacția sârbă	Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564, 1606, 1617, 1617, 1628, 1633, 1637, 1640 și Vilnius în 1575, 1600, c. 1620	Moscova în 1644, 1648 și 1651	Liov în 1636, 1644, 1665, 1670, 1690, 1704, 1722, 1743 și în Vilnius (sau Vevis) în 1644		
1-7, 9, 11-18, 20-23, 25, 27, 29-31	+					
1-4, 6-7, 9-23, 25, 27-31		+				
1-4, 6-7, 10-12, 14-23, 25, 27-31			+			
1-2, 4-7, 10-23, 25, 27-31						+

Tabelul nr. 16

Zile din februarie	Tetraevangheliarele apărute în:					
	1512, 1546, 1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583 și redacția sârbă	Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564 și Vilnius în 1575, 1600, c. 1620	Moscova în 1606, 1617, 1627, 1628 și 1633	Moscova în 1637 și 1640	Moscova în 1644, 1648 și 1651	Liov în 1636, 1644, 1665, 1670, 1690, 1704, 1722, 1743 și în Vilnius (sau Vevis) în 1644
1-3, 8, 13, 24	+					
1-4, 8, 11-12, 17, 24					+	
1-3, 8-9, 12, 24			+			
1-4, 8-9, 11-12, 17, 24				+		
1-3, 8-9, 24,		+				
1-3, 8-9, 12, 14, 24						+

Tabelul nr. 17

Zile din iunie	Tetraevangheliarele apărute în:					
	1512, 1546, 1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583 și redacția sârbă	Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564 și Vilnius în 1575, 1600, c. 1620	Moscova în 1606, 1617, 1627, 1628 și 1633	Moscova în 1637, 1640, 1644, 1648 și 1651	Liov în 1636, 1644, 1665, 1670, 1690, 1704, 1722, 1743 și în Vilnius (sau Vevis) în 1644	
8, 11-12, 14, 19, 24, 27-30	+				+	
8, 11-12, 14, 19, 24-25, 27-30		+				
8-9, 11-12, 14, 19, 24-25, 27-30			+			
1-2, 8-9, 11-12, 14, 19, 23-25, 27-30				+		

Tabelul nr. 18

	Tetraevangheliarele apărute în:				
	1512, 1546, 1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583 și redacția sârbă	Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564, 1606, 1617, 1627, 1628, 1633 și Vilnius în 1575, 1600, c. 1620	Moscova în 1637, 1640 și 1644	1648, 1651, 1786	Liov în 1636, 1644, 1665, 1670, 1690, 1704, 1722, 1743 și în Vilnius (sau Vevis) în 1644
Zile din iulie					
1-2, 4-5, 8, 11, 15-17, 20, 22, 25, 27, 31	+				
1-2, 4-5, 8, 10-11, 13, 15-16, 20, 22, 24-25, 27, 31					+
1-2, 4-5, 8, 11, 13, 15-17, 20, 22, 24-25, 27, 31		+			
1-2, 4-5, 8, 11, 13, 15-17, 20, 22, 24-25, 27-28, 31			+		
1-2, 4-5, 8, 10-11, 13, 15-17, 20, 22, 24-25, 27-28, 31				+	

Tabelul nr. 19

Zile din august	Tetraevangheliarele apărute în:					
	1512, 1546, 1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583 și redacția sârbă	Moscova în 1553/1554, 1558/1559, 1563/1564 și Vilnius în 1575, 1600, c. 1620	Moscova în 1606, 1617, 1627, 1628 și 1633	Moscova în 1637, 1640, 1644, 1548 și 1651	Liov în 1636, 1644, 1665, 1670, 1690, 1704, 1722 și în Vilnius (sau Vevis) în 1644	Liov în 1743
1–2, 6, 15–16, 19 ¹¹⁸ , 25, 29, 31	+					
1–2, 6-7, 9, 15–16, 18, 25, 28–29, 31		+				
1–2, 6-7, 9, 15–16, 18, 24–25, 28–29, 31			+			
1–3, 6–7, 9, 13, 15–16, 18, 24–26, 28–31				+		
1–2, 6–7, 9, 14–16, 18, 25, 28–29, 31					+	
1–2, 6–7, 9, 14–16, 18, 25–26, 28–31						+

¹¹⁸ Pomenirea Sfinților Frați Flor și Lavru în Tetraevangheliarele slavone răsăritene (de exemplu, cele apărute la Moscova, Vilnius, Kiev, Liov și Poceaev) este întotdeauna săvârșită la 18 august, în timp ce în edițiile Evangheliei bulgare medii și în cele sârbe această pomenire se face pe 19 august. Acest detaliu, ca și alte particularități relevate în studiile textuale, confirmă faptul că toate Tetraevangheliarele bulgare medii (împreună cu cele sârbe) aparțin unui grup textual și că edițiile Evangheliei slavone răsăritene aparțin altui grup.

Tabelul nr. 20

Zile în lunile respective din Minologioane în Tetraevangheliarele româno-bulgare		
Luna	Zile	Numărul zilelor
septembrie	1–6, 8–11, 13–16, 20, 22–24, 26, 28, 30	21
octombrie	1–3, 6–7, 11, 16, 18, 20–24, 26	14
noiembrie	1, 4, 6, 8, 12–17, 21, 23, 27–28, 30	15
decembrie	4–6, 9, 13, 17, 20, 25–30	13
ianuarie	1–7, 9, 11–18, 20–23, 25, 27, 29–31	25
februarie	1–3, 8, 13, 24	6
martie	9, 25–26	3
aprilie	1, 22–23, 25, 27, 30	6
iunie	8, 11–12, 14, 19, 24, 27–30	10
iulie	1–2, 4–5, 8, 11, 15–17, 20, 22, 25, 27, 31	14
august	1–2, 6, 15–16, 19, 25, 29, 31	10

Tabelul nr. 21

Zile din luna mai în toate Tetraevangheliarele româno-bulgare:		
Tetraevangheliarele apărute în:	Zile din mai	Numărul de zile
1512 ¹¹⁹ , 1546, 1582 și după 1582	2, 7–8, 11, 21, 24–26	8
1562, două în 1579, 1583	2, 7–8, 21, 24–26	7

¹¹⁹ Trei Tetraevangheliare sârbe aparțin, de asemenea, acestui grup.

Tabelul nr. 22

Luna și ziua	Pomenirile omise în toate Tetraevangheliarele româno-bulgare (și sârbe) și prezente în toate edițiile slavone răsăritene ale Evangheliei
09.03	Cuviosul Părintele nostru Teoctist, cel împreună-nevoitor cu Sfântul Eftimie ¹²⁰
09.04	Sfântul și de Dumnezeu văzătorul Proroc Moise
09.07	Sfântul Mucenic Sozon
09.29	Cuviosul nostru Părinte Chiriac Sihastrul
10.01	Acoperământul Preasfintei Stăpânei Noastre, Născătoarea de Dumnezeu
10.09	Sfântul Apostol Iacov, fiul lui Alfeu
10.25	Sfinții Mucenici și Notari Marchian și Martirie
11.03	Sfințirea bisericii Marelui Mucenic Gheorghe din Lydda, unde este pus cinstitul trup al Sfântului Mare Mucenic Gheorghe
11.07	Cuviosul Părintele nostru Lazăr, făcătorul de minuni, postitor, dinMuntele Galisiului
11.11	Sfinții Mucenici Mina, Victor și Vichentie Diaconul
11.11	Cuviosul Părintele nostru Teodor Mărturisorul din Studion
11.24	Sfânta Mare Muceniță Ecaterinadin Alexandria
11.24	Sfântul Mare Mucenic Mercurie din Cezareea Capadociei
11.25	Cei dintru sfinți Părinții noștri și sfințiți mucenici Clement Papă al Romei și Petru Episcop al Alexandriei
12.10	Sfinții Mucenici Mina, Ermoghen și Evgraf din Alexandria
12.12	Preacuviosul Părintele nostru Spiridon, Făcărtorul de minuni, Episcopul Trimitundeii
12.22	Sfânta Mare Muceniță Anastasia Izvăvitoarea de otravă
01.10	Cel întru sfinți Părintele nostru Grigorie de Nyssa
01.28	Preacuviosul Părintele nostru Efrem Sirul
05.01	Sfântul Proroc Ieremia
05.10	Sfântul Apostol Simon Zilotul
05.15	Preacuviosul Părintele nostru Pahomie cel Mare
07.13	Soborul Arhanghelului Gavriil
08.07	PreacuviosulPărintele nostru Dometie
08.09	Sfântul Apostol Matei
08.28	Preacuviosul Părintele nostru Moise Arapul

¹²⁰ Traducerea în română urmărește să redea cât mai fidel formularea din slavonă.

Tabelul nr. 23

Luna și ziua	Variante textuale prezente în Minologhioanele Tetraevangheliarelor româno-bulgare apărute în:		
	1512 și 1546	1562, două în 1579 și în 1583	1582 și după 1582
09.03	Sfințitul Mucenic Antim	<u>Sfântul</u> Sfințit Mucenic Antim	
09.04	Sfințitul Mucenic Vavila	<u>Sfântul</u> Sfințit Mucenic Vavila	
c. 09.16	Sâmbăta de după Înălțare	Sâmbăta de după Înălțarea <u>Crucii</u>	
c. 09.16	Duminica de după Înălțarea Crucii	Omis	
09.23	Zămislirea Cinstitului Înaintemergător <u>Ioan</u>	Zămislirea Cinstitului Înaintemergător	
09.28	Preacuviosul Părintele nostru și mărturisitorul Hariton	Preacuviosul Părintele nostrumărturisitorul Hariton	
10.11	Sfântul Apostol Filip, unul dintre cei 7 diaconi	Sfântul Apostol Filip, unul dintre cei <u>șapte</u> diaconi	
10.22	Cel între sfinți Părintele nostru Averchie	Cel între sfinți Părintele nostruAverchie, <u>Episcopul Ierapolei</u>	
10.23	Sfântul Apostol Iacob, ruda lui <u>Dumnezeu</u>	Sfântul Apostol Iacob, ruda <u>Domnului</u>	
10.24	Sfântul <u>Mare</u> Mucenic Areta și cei împreună cu el	Sfântul Mucenic Areta și cei împreună cu el	
11.08	Soborul tuturor celor netrupești	Soborul <u>Arhanghelului Mihail și al tuturor</u> celor netrupești	
11.13	Cel între sfinți Părintele nostru Ioan Gură de Aur	Cel între sfinți Părintele nostruIoan Gură de Aur, <u>Arhiepiscopul Constantinopolului</u>	
11.30	Sfântul <u>întru tot lăudatul</u> Apostol Andrei, Întâiul Chemat	Sfântul Apostol Andrei, Întâiul Chemat	Sfântul <u>întru tot lăudatul</u> Apostol Andrei, Întâiul Chemat
c. 12.17	Duminica <u>Sfinților</u> Strămoși	Duminica Strămoșilor	Duminica <u>Sfinților</u> Strămoși
12.20	Duminica dinaintea Nașterii Domnului	Omis	Duminica dinaintea Nașterii Domnului
12.26	Soborul <u>Preasfintei</u> Născătoare de Dumnezeu	Soborul <u>Preacuratei</u> Născătoare de Dumnezeu	
c. 12.26	Sâmbăta de după Nașterea Domnului	Omis	Sâmbăta de după Nașterea Domnului

Luna și ziua	Variante textuale prezente în Minologhioanele Tetraevangheliarelor româno-bulgare apărute în:		
	1512 și 1546	1562, două în 1579 și în 1583	1582 și după 1582
c. 12.26	Duminica de după Nașterea Domnului (= după 1582)	Duminica de după Nașterea <u>lui Hristos</u>	
12.29	Sfinții <u>Prunci</u> uciși de Irod	Sfinții <u>Mucenici</u> uciși de Irod	
c. 01.03	Duminica dinaintea <u>Botezului Domnului</u>	Omisi	Duminica dinaintea <u>Botezului Domnului</u>
01.07	Soborul cinstirii și slăvitului proroc Înaintemergător și Botezător Ioan	Soborul cinstirii și slăvitului proroc <u>și</u> Înaintemergător și Botezător Ioan	
c. 01.07	Sâmbăta de după <u>Teofanie</u>	Sâmbăta de după <u>Epifanie</u>	
01.14	omisi	Cuvioșii Părinții noștri uciși în Sinai și Rait	
01.23	Sfântul <u>Sfințit</u> Mucenic Clement și Agatanghel	Sfântul Mucenic Clement și Agatanghel	
01.29	Aducerea moaștelor Sfântului <u>Sfințit</u> Mucenic Ignatie Teoforul	Aducerea moaștelor Sfântului Mucenic Ignatie Teoforul	
01.30	Cei dintru sfinți Părinții noștri Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur	Cei dintru sfinți Părinții noștri <u>și dascăli ai lumii</u> Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur	
02.13	Cuviosul Părintele nostru Simeon al Serbiei	<u>Pomenirea</u> cuviosului Părintelui nostru Simeon al Serbiei, Noul ¹²¹ Izvorător de mir	
02.24	Aflarea Cinstirii Cap al Înaintemergătorului	Aflarea Cinstirii Cap al lui <u>Ioan</u> Înaintemergătorul	
03.09	Sfinții Mari 40 de Mucenici	Sfinții Mari 40 de Mucenici <u>martirizați în Sevastia</u>	
05.07	Pomenirea arătării Sfintei Cruci pe cer	Pomenirea arătării Sfintei Cruci pe cer <u>în timpul domniei Marelui Împărat Constantin</u>	
05.11	Sfântul Mochie și întemeierea Constantinopolului	Lipsește	Sfântul Mochie și întemeierea Constantinopolului
06.28	Aflarea Moaștelor <u>Sfinților Mucenici</u> Chir și Ioan	Aflarea Moaștelor <u>Sfinților</u> Chir și Ioan	

¹²¹ În ediția apărută în 1579 la Brașov, „Noul” lipsește.

Luna și ziua	Variante textuale prezente în Minologhioanele Tetraevangheliarelor româno-bulgare apărute în:		
	1512 și 1546	1562, două în 1579 și în 1583	1582 și după 1582
07.15	Sfinții Martiri Chiric și Iulita	Sfinții Martiri Chiric și <u>mama sa</u> Iulita	
07.25	Adormirea Sfintei Ana, Maica <u>Preasfintei</u> Născătoare de Dumnezeu	Adormirea Sfintei Ana, Maica <u>Sfintei</u> ¹²² Născătoare de Dumnezeu	
07.31	omis	Sărbătoarea Cinstitei Cruci	
08.16	Pomenirea aducerii icoanei celei nefăcute de mână a Domnului nostru Iisus Hristos	Pomenirea aducerii icoanei celei nefăcute de mână a Domnului nostru Iisus Hristos <u>de la Edesa la Constantinopol</u>	

Tabelul nr. 24

Luna și ziua	Sărbători, sfinți și evenimente sacre comemorate în Tetraevangheliarele româno-bulgare
09.01	Începutul Anului Nou bisericesc
09.01	Pomenirea Sfântului Părintelui nostru Simeon Stâlpnicul
09.02	Sfântul Mucenic Mamant
09.02	Preacuviosul Ioan Postitorul
09.03	(Sfântul) ¹²³ Mucenic Antim
09.04	(Sfântul) Sfințit Mucenic Vavila
09.05	Sfântul Proroc Zaharia, Tatăl Înaintemergătorului
09.06	Pomenirea Minunii Arhanghelului Mihail în Colose
09.08	Nașterea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu
09.09	Sfinții Strămoși ai lui Dumnezeu Ioachim și Ana
c. 09.09	Sâmbăta dinaintea Înălțării (Sfintei Cruci)
c. 09.09	Duminica dinaintea Înălțării (Sfintei Cruci)
09.10	Sfintele Mucenițe femei Minodora, Mitrodora și Nimfodora
09.11	Sfânta Teodora
09.13	Sfințirea Sfintei Învieri a lui Hristos Dumnezeuul nostru
09.13	Sfântul Sfințit Mucenic Corneliu Sutașul

¹²² Adjectivul „Sfânt” (сѣвяа) lipsește în edițiile apărute la Brașov în 1579 și 1583 și la Alba Iulia (Bălgrad) în 1579.

¹²³ Cuvintele din paranteză nu sunt prezente în toate edițiile româno-bulgare tipărite pe care le-am cercetat.

Luna și ziua	Sărbători, sfinți și evenimente sacre comemorate în Tetraevangheliarele româno-bulgare
09.14	Înălțarea Sfintei și de Viață Dătătoare Cruci
09.15	Sfântul Mare Mucenic Nichita
c. 09.16	Duminica după Înălțarea Sfintei Cruci
c. 09.16	(Duminica după Înălțarea Sfintei Cruci) ¹²⁴
09.20	Sfântul Mucenic Eustatie și cei împreună cu dânsul
09.22	Sfântul Sfințit Mucenic Foca
09.23	Zămislirea Sfântului Înaintemergător (Ioan)
09.24	Sfânta Muceniță Tecla
09.26	Moartea Sfântului Apostol și Evanghelist Ioan Teologul
09.28	Preacuviosul Părintele nostru (și) Mărturisitor Hariton
09.30	Sfântul Sfințit Mucenic Grigorie al Armeniei Mari
10.01	Sfântul Apostol Anania
10.01	Sfântul ¹²⁵ Romanul Melodul
10.02	Sfinții Mucenici Ciprian și Iustina
10.03	Sfântul Mucenic Dionisie Areopagitul
10.06	Sfântul Apostol Toma
10.07	Sfinții Mari Mucenici Serghie și Vah
10.11	Sfântul Apostol Filip, unul din cei șapte ¹²⁶ diaconi
10.11	Cuviosul Părintele nostru Teofan Mărturisitorul
c. 10.12	În duminica următoare, pomenirea Sfinților Părinți de la Sinodul VII Ecumenic
10.16	Sfântul Mucenic Longhin Sutașul
10.18	Sfântul Apostol și Evanghelist Luca
10.20	Sfântul Mare Mucenic Artemie
10.21	Preacuviosul Părintele nostru Ilarion cel Mare
10.22	Cel între sfinți Părintele nostru Averchie (Episcop al Ierapolei)
10.23	Sfântul Apostol Iacob, ruda lui Dumnezeu (sau a Domnului) ¹²⁷
10.24	Sfântul (Mare) Mucenic Areta și cei împreună cu dânsul
10.26	Sfântul Mare Mucenic Dimitrie

¹²⁴ Această sărbătoare este prezentă numai în edițiile apărute în 1512 și 1546.

¹²⁵ Tetraevangheliarul apărut în 1579 la Brașov a adăugat *părintele nostru* (ВѢЦА НАШЕГО) după *cuviosul*.

¹²⁶ Două ediții ale Evangheliei româno-bulgare mai vechi (1512 și 1546) au numărul 7 (Ѣ).

¹²⁷ În două Tetraevangheliare româno-bulgare mai vechi (1512 și 1546) este *БОЖИНА* și în alte cinci (1562, două apărute în 1579, 1582, după 1582, 1583) *ГОСПОДНА*.

Luna și ziua	Sărbători, sfinți și evenimente sacre comemorate în Tetraevangheliarele româno-bulgare
10.26	Pomenirea Cutremurului
11.01	Sfinții doctori fără de arginți Cosma și Damian
11.04	Părintele nostru Cuvios Ioanichie cel Mare
11.06	Sfântul Pavel Mărturisitorul
11.08	Soborul (Arhanghelului Mihail și al tuturor) celor fără-de-trup
11.12	Părintele nostru între sfinți Ioan cel Milostiv
11.12	Cuviosul Nil
11.13	Cel între sfinți Părintele nostru Ioan Gură de Aur (Arhiepiscopul Constantinopolului)
11.15	Sfinții Mărturisitori Gurie, Samona și Aviv
11.16	Sfântul Apostol și Evanghelist Matei
11.17	Sfântul Grigorie Făcătorul de minuni
11.21	Intrarea în Biserică a Presfintei noastre Născătoare de Dumnezeu
11.23	Cei între sfinți Părinții noștri Amfilohie al Iconiei (și Grigorie al Acragantiei) ¹²⁸
11.27	Sfântul Mare Mucenic Iacob Persul
11.28	Cuviosul Părintele nostru Ștefan cel Nou
11.30	Sfântul (și întru tot lăudatul) Apostol Andrei, Cel Întâi Chemat
12.04	Sfânta Mare Muceniță Varvara
12.04	Cuviosul Părintele nostru Ioan din Damasc
12.05	Cuviosul Părintele nostru și Purtător de Dumnezeu Sava
12.09	Zămislirea Sfintei Fecioare Maria de către Sfânta Ana
12.13	Sfântul Mare Mucenic Eustratie și cei împreună cu dânsul
12.17	Sfinții Trei Tineri și Sfântul Proroc Daniel
c. 12.17	Duminica (Sfinților) Strămoși
12.20	Sfântul Sfințit Mucenic Ignatie al Antiohiei Teoforul
c. 12.20	Sâmbăta dinaintea Nașterii lui Hristos
c. 12.20	Duminica dinaintea Nașterii lui Hristos ¹²⁹
12.25	Nașterea după trup a Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos
12.26	Soborul Preasfintei (Preacuratei) ¹³⁰ Născătoare de Dumnezeu

¹²⁸ Grigorie al Acragantiei lipsește în Tetraevangheliarul apărut în 1583.

¹²⁹ Sărbătoarea este prezentă doar în patru Tetraevangheliare apărute în 1512, 1546, 1582 și după 1582.

Luna și ziua	Sărbători, sfinți și evenimente sacre comemorate în Tetraevangheliarele româno-bulgare
c. 12.26	Sâmbăta după Naștere ¹³¹
c. 12.26	Duminica după Nașterea (lui Hristos)
12.27	Sfântul Întâi Mucenic și Arhidiacon Ștefan
12.28	Sfinții 20.000 de Mucenici arși în Nicomidia
12.29	Sfinții Prunci (sau Mucenici) ¹³² uciși de Irod
12.30	Sfânta Muceniță Anisia
12.30	Cuviosul Zotic
01.01	Tăierea împrejur după trup a Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos
01.01	Pomenirea celui între sfinți Părintelui nostru Vasile cel Mare
01.02	Sfântul Silvestru, Episcopul Romei
01.03	Sfântul Proroc Maleahi
01.03	Mucenicul Gordie
c. 01.03	Sâmbăta dinaintea Botezului Domnului
c. 01.03	Duminica dinaintea Botezului Domnului ¹³³
01.04	Soborul Sfinților 70 de Apostoli
01.05	Ajunul Bobotezei
01.06	Sfântul Botez al Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos
01.07	Soborul Cinstului și Preaslăvitului Proroc și Înaintemergător și Botezător Ioan
c. 01.07	Sâmbăta după Botezul Domnului (sau Boboteaza)
c. 01.07	Duminica după Bobotează
01.09	Sfântul Mucenic Poleuct
01.12	Sfânta Muceniță Tatiana
01.13	Sfinții Mucenici Ermil și Stratonice

¹³⁰ În două cele mai vechi ediții româno-bulgare ale Evangheliei (1512 și 1546) este „Preasfântă” (прѣсвѣтаѣ), în timp ce în alte șase (1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583) „Precurată” (прѣкурѣна).

¹³¹ Această pomenire este prezentă doar în edițiile evanghelice apărute în 1512, 1546, 1582 și după 1582.

¹³² În două cele mai vechi Evanghelii româno-bulgare (1512, 1546) există cuvântul „Prunci” (младенѣцѣ), în timp ce în alte șase (1562, două în 1579, 1582, după 1582, 1583) „Martiri” (мѣрникѣ).

¹³³ Această pomenire lipsește în edițiile apărute la Brașov în 1562, 1579 și 1583 și la Alba Iulia (Bălgrad) în 1579.

Luna și ziua	Sărbători, sfinți și evenimente sacre comemorate în Tetraevangheliarele româno-bulgare
01.14	(Cei între sfinți Părinții noștri uciși în Sinai și Rait) ¹³⁴
01.14	Cel între sfinți Părintele nostru Sava, primul Arhiepiscop al Serbiei
01.15	Cuvioșii părinții noștri Pavel Tebeul și Ioan Colibașul
01.16	Închinarea cinstului lanț al Sfântului Apostol Petru
01.17	Cuviosul și de Dumnezeu Purtătorul Părintele nostru Antonie cel Mare
01.18	Cei între sfinți Părinții noștri Atanasie și Chiril ai Alexandriei
01.21	Cuviosul Părintele nostru Maxim Mărturisitorul
01.22	Sfântul Apostol Timotei
01.22	Sfântul Cuvios Mucenic Anastasie Persul
01.23	Sfântul Sfințit Mucenic Clement și Agatanghel
01.25	Cel între sfinți Părintele nostru Grigorie Teologul
01.27	Aducerea Moaștelor Sfântului Ioan Gură de Aur
01.29	Aducerea moaștelor Sfântului Sfințit Mucenic Ignatie Teoforul
01.30	Sfântul Mucenic Ipolit, Papă al Romei
01.30	Cei între sfinți Părinții noștri dascăli a toată lumea Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur
01.31	Sfinții doctori fără de arginți și făcători de minuni Chir și Ioan
02.01	Sfântul Mare Mucenic Trifon
02.02	Întâmpinarea Domnului, Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos
02.03	Sfântul și dreptul Simeon, de Dumnezeu primitorul
02.08	Sfântul Mare Mucenic Teodor Stratilat
02.13	Sfântul Cuvios Martinian
02.13	(Pomenirea)_Cuviosul nostru Părinte Simeon al Serbiei (Noul Izvorător de mir)
02.24	Aflarea Capului Sfântului (Ioan) Botezătorul
03.09	Sfinții Mari 40 de Mucenici (de la Sevastia Armeniei)
03.25	Buna Vestire a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu
03.26	Soborul Sfântului Arhanghel Gavriil
04.01	Sfânta noastră Cuvioasă Maria Egipteanca
04.22	Sfântul nostru Cuvios Părinte Teodor Sicheotul
04.23	Sfântul Mare Mucenic Gheorghe
04.25	Sfântul Apostol și Evanghelist Marcu
04.27	Sfântul Mucenic Simeon, ruda Domnului

¹³⁴ Această pomenire este omisă în Tetraevangheliarele apărute în 1512 și 1546.

Luna și ziua	Sărbători, sfinți și evenimente sacre comemorate în Tetraevangheliarele româno-bulgare
04.30	Sfântul Apostol Iacov, fiul lui Zevedeu
05.02	Cel între sfinți Părintele nostru Atanasie cel Mare
05.07	Arătarea semnului Sfintei Cruci pe cer (în timpul domniei Împăratului Constantin cel Mare)
05.08	Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan Teologul
05.11	(Sfântul Mochie și întemeierea Constantinopolului) ¹³⁵
05.21	Sfinții și întocmai cu Apostolii Împăratul Constantin și Împărăteasa Elena
05.24	Cuviosul Părintele nostru Simeon din Muntele Minunat
05.25	A treia aflare a Capului Sfântului Înaintemergător
05.26	Sfântul Apostol Carp, unul din cei 70
06.08	Sfântul Mare Mucenic Teodor Stratilat
06.11	Sfinții Apostoli Vartolomeu și Varnava
06.12	Cuviosul Părintele nostru Onufrie și Petru Athonitul
06.14	Sfântul Proroc Elisei
06.19	Sfântul Apostol Iuda, ruda Domnului
06.24	Nașterea Sfântului Înaintemergător Ioan Botezătorul
06.27	Cuviosul Părintele nostru Samson, primitorul de străini
06.28	Aflarea moaștelor sfinților (mucenici) Chir și Ioan
06.29	Sfinții și întru tot lăudații Apostoli Petru și Pavel
06.30	Soborul Sfinților și întru tot lăudaților doisprezece Apostoli
07.01	Sfinții fără de arginți și făcători de minuni Cosma și Damian
07.02	Așezarea veșmântului și a vălului Preasfintei Născătoare de Dumnezeu
07.04	Cel între sfinți Părintele nostru Andrei Criteanul
07.05	Cuviosul Părintele nostru Atanasie Athonitul
07.08	Sfântul Mare Mucenic Procopie
07.11	Sfânta Mare Muceniță Eufimia
07.15	Sfântul Mucenic Chiric și (mama sa) Iulita
07.16	Sfântul Sfințit Mucenic Atinoghen
07.16	Sfinții Părinții ai Sinodului al VI-lea
07.17	Sfânta Mare Muceniță Marina
07.20	Sfântul și Marele Proroc Ilie

¹³⁵ Aceste două pomeniri lipsesc din edițiile apărute la Brașov în 1562, 1579 și 1583 și la Alba Iulia (Bălgrad) în 1579.

Luna și ziua	Sărbători, sfinți și evenimente sacre comemorate în Tetraevangheliarele româno-bulgare
07.22	Sfânta Maria Magdalena
07.25	Adormirea Sfintei Ana, mama (Preasfintei sau Sfintei) Născătoare de Dumnezeu
07.27	Sfântul și Marele Mucenic Pantelimon
07.31	Sfântul și Dreptul Evdochim
07.31	Scoaterea Sfintei Cruci ¹³⁶
08.01	Șapte Sfinți (frați) Mucenici Macabei
08.02	Aducerea moaștelor Sfântului Arhidiacon Ștefan
08.06	Schimbarea la Față a Domnului, Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos
08.15	Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu
08.16	Sfântul Mucenic Diomedea
08.16	Aducerea Icoanei nefăcute de mână a Domnului Nostru Iisus Hristos (din Edesa în Constantinopol)
08.19	Sfinții Mucenici Flor și Lavru
08.25	Aducerea moaștelor Sfântului Apostol Vartolomeu și Sfântului Apostol Tit
08.29	Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul
08.31	Punerea în raclă a cinstului brâu al Maicii Domnului

Bibliografie

- Adashinskaya, Anna, *The Joint Cult of St. Simeon and St. Sava under Milutin. The monastic aspect. MA Thesis in Medieval Studies*, Budapest, Central European University, 2009.
- [Aleksseev 1999]: Алексеев, Анатолий Алексеевич, 1999, *Текстология славянской Библии* (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: Slavistische Forschungen, Bd. 24), С.-Петербург: Росси́йска Академия Наук/Институт Ркской Литературы (Пушкинский Дом)/ Славянский Библейский Фонд.
- Agrigoroaei, Vladimir, *Le faux problème bussite dans la littérature vieil-roumaine*, în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie. Lucrările Simpozionului Național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană” VII*, Iași, 18-20 mai 2017, Eugen Munteanu et al. (ed.), Iași, Editura Universității „Aleandru Ioan Cuza”, 2018, 77–79.
- Borsa, Gedeon/ Hervay, Ferenc/ Holl, Bélla/ Käfer, István/ Kelecsényi, Ákos, *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473-1600 (Res Litteraria Hungariae Vetus Operum Impressorum 1473-1600)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

¹³⁶ Această pomenire este omisă în două ediții mai vechi ale Evangheliei apărute în 1512 și 1546.

- Camară, Iosif/ Mădălina Ungureanu, *The Sources of Oldest Romanian Versions of Psalters*, în *Vernacular Psalters and the Early Rise of Linguistic Identities: The Romanian Case: Proceedings of the Conference, 2018, Museikon, Alba Iulia*, Vladimir Agrigoroaici, Ileana Sasu (ed.), București, Dark Publishing, 2019, 79–87.
- Camară, Iosif, *New Information on the Slavonic Sources of the Oldest Romanian Psalters*, „Palaeobulgarica”, 46(1), 2022, 81–94.
- Croitoru, Marian, *Deacon Coresi (c. 1510 – c. 1583) and his Activity as a Printer in the Context of the 16th Century Protestant Propaganda*, „Icoana Credinței”, 7 (14), 2021, 37–75.
- Deletant, Dennis, *A Survey of Rumanian Press and Printing in the Sixteenth Century*, „The Slavonic and East European Review”, 53 (131), 1975, 161–174.
- Demény, Lajos, *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu – Prima tipăritură în limba română conșcută până azi*, în *Evangheliarul Slavo-Român de la Sibiu 1551–1553*, Emil Petrovici (ed.), Lajos Demény, București, Editura Academiei Române, 1971, 22–98.
- Demény, Lajos/ Demény, Lidia A., *Carte, tipar și societate la Români în secolul al XVI-lea, Studii, articole, comunicări*, București, Editura Kriterion, 1986.
- Demény, Ludovic, *Typographische Kennzeichen der kyrillischen Drukkerpresse in Hermannstadt im 16. Jahrhundert*, „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 12 (1), 1969, 25–36.
- [Dogramadzieva 1993a]: Дограмаджиева, Екатерина, 1993a, “Състав на славянските ръкописи четвероевангелия”, în *Palaeobulgarica* 17 (2), 3–21.
- [Dogramadzieva 1993b]: Дограмаджиева, Екатерина, 1993b, “Структура на славянските ръкописни четвероевангелия”, în *Славянская филология* 21, 22–30.
- [Domentijan 2001]: Доментијан, 2001, *Житије Светог Саве*, предговор, превод дела и коментари Лиљана Јухас-Георгиевска, Београд: Инститијал.
- Erich, Agnes, *Arta ornamentală a tipăriturilor românești din secolul al XVI-lea*, „Studii de Biblioteconomie și Știința Informării”, 7, 2003, 82–102.
- Eșanu, Andrei/ Eșanu, Valentina, *Primele tipărituri românești (1508-1512) în colecții europene*, în *Clio în oglindiri de sine. Academicianul Alexandru Zub. Omagiu*. Gheorghe Cliveti (ed.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 377–402.
- Eșanu, Andrei/ Eșanu, Valentina, *Circulația tipăriturilor lui Macarie (1508-1512) în Europa*, în *Anuarul Institutului de Istorie, Materialele sesiunii științifice anuale 23 decembrie 2014*, Chișinău, Tehnică-Info, 2015, 21–64.
- Eșanu, Andrei/ Eșanu, Valentina, *Filip Moldoveanul (?-1553) și începuturile scrisului în limba română*, „Revista de istorie a Moldovei”, 1-2 (117–118), 2019, 5–25.
- Eșanu, Andrei, Eșanu, Valentina, *Filip Moldoveanul (?-1553) și începuturile scrisului în limba română*, „Magazin bibliologic”, 3/4, 2021, 107–115.
- [*Evanghelie ot Ioanna* 1998]: *Евангелие от Иоанна в славянской традиции* (Novum Testamentum Palaeoslovenice I), 1998, изд. подготов.: Анатолий Алексеевич Алексеев и др., Санкт-Петербург: Российское Библиейское общество.
- ES 1971 = *Evangheliarul Slavo-Român de la Sibiu 1551–1553*, Emil Petrovici (ed.), Lajos Demény, București, Editura Academiei Române, 1971.
- Florescu, Ioan-Florin, *Le Tétraévangile de Sibiu (1551-1553). Nouvelles informations sur les sources de la première traduction en roumain des Évangiles*, „Biblicum Jassyense. Journal for Romanian Biblical Philology and Hermeneutics”, nr. 1, 2010, 35–88.

- Florescu, Ioan-Florin, *În multe chipuri de Scripturi. Studii de traductologie biblică românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.
- Garzaniti, Marcello, *Die altslavische Version der Evangelien: Forschungsgeschichte und zeitgenössische Forschung* (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: *Slavistische Forschungen*, Bd. 33), Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag, 2001.
- Gheție, Ion/ Mareș, Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- [Guseva 2003]: Гусева, Александра Алексеевна, 2003, *Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века. Сводный каталог*. Москва: Индрик.
- [Ivanova 2013]: Иванова, Диана, 2013, “Южнославянската печатна книга от XVI век и пътят към окончателната руско църков-нославянска кодификация на библейския (евангелски) текст”, in *Славянска филология 25. Сборник посветен на XV славистичен конгрес в Минск*. Софня: АИ „Проф. М. Дринов”, 24–46.
- Escedy, Judit, *A régi Magyarországi Nyomdak Betűi és díszei 1473-1600* (Hungaria Typographica I), Budapest, Balassi Kiadó/Országos Széchényi Könyvtár, 2004.
- [Korneeva-Petfulan 1927]: Корнеева-Петфулан, М. 1926-1927. “Заметка к истории славянских старопечатных книг”, *Slavia* 5, 190–194.
- [Loseva 2001]: Лосева, Ольга Викторовна, 2001, “Периодизация древнерусских месяцесловов XI-XIV в.”, in *Древняя Русь* 4, 14–36.
- [Mano-Zisi 1988]: Мано-Зиси, Катарина, 1988, “Штампано „Четворојванђеље“ монах Лаврентја“ (Друго издање, после 1582 године)”, in *Археографски прилози* 25, 239–251.
- Mareș, Alexandru, *Câteva observații asupra Tetraevanghelului slavo-român de la Sibiu*, „Limba română”, 39 (3), 1990, 235–242.
- Mârza, Eva, *Un fragment din Evangheliarul românesc de la Sibiu (1551-1553)*, „Limba română”, 27 (2), 1978, 147–154.
- Mârza, Eva, *Preliminarii la un repertoriu al tipografilor români 1508-1830*, „Annales Universitatis Apulensis, Series historica”, 8, 2004, 53–60.
- Miklas, Hans, *Das Tetraevangelium des Makarije aus dem Jahre 1512. Der erste kirchenslavische Evangeliendruck. 394 Faksimile-Ausgabe* (Biblia Slavica, Serie IV: Südslavische Bibeln, Band 1), Paderborn–München–Wien–Zürich, Ferdinand Schöningh, 1999.
- Munteanu, Eugen, *A Brief History of the Romanian Biblical Tradition*, „Biblicum Jassyense. Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics”, 3, 2012, 15–54.
- Mureșan, Dan Ioan, *The Romanian Tradition*, in *The Orthodox Christian World*, Augustine Casiday (ed.), London/ New York, Routledge, 2021, 141–153.
- Museikon 2022 = *Museikon: Time – Faith – Heritage. Catalog of the Exhibition*, April 2017 – April 2022, Ana Dumitran, Henrik von Achen (ed.), Alba Iulia, 2022.
- Nagy, Lavente, 2019-2020. *Câteva considerații despre geneza Tetraevanghelului bilingv slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*, „Biblicum Jassyense. Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics”, 7, 63–81.
- [Nemirovskij 2007]: Немировский, Евгений Львович, 2007, *Иван Федоров и его эпоха: энциклопедия*, Москва: Издательство «Энциклопедия».
- [Nemirovskij 2008]: Немировский, Евгений Львович, 2008, *Начало книгопечатания в Валахии* (История славянского кирилловского книгопечатания XV-начала XVII века, Т. III), Москва: Наука.
- Oltean, Vasile, *Diaconul Coresi*, București, Basilica, 2019.

- Ostapczuk, Jerzy, *Stan zachowania cerkiewnosłowiańskich rękopiśmiennych Ewangelii*, „Rocznik Teologiczny”, 52 (1-2), 2010, 89–114.
- Ostapczuk, Jerzy, *Starodruki cyrylickich ewangeliarzy w świetle cerkiewnosłowiańskiej tradycji*, „Rocznik Teologiczny”, 53 (1-2), 2011, 87–106.
- Ostapczuk, Jerzy, *Sobotnie i niedzielne perykopy liturgiczne z Ewangelii Mateusza w cerkiewnosłowiańskich lekcjonarzach krótkich*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, 2013.
- Ostapczuk, Jerzy, *Typological classification of the Cyrillic Manuscripts and early printed books with the Gospel texts*, „Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe”, 6, 2016, 131–143.
- Ostapczuk, Jerzy, “Текстология кириллических старопечатных богослужебных Четвероевангелий среднеболгарского и сербского изводов и их отношение к рукописной традиции (Евангелие от Марка, зачала 1-9)”, in *Slověne International Journal of Slavic Studies* 7 (2), 2018, 62–73.
- Ostapczuk Jerzy, 2019a. “Предисловие Феофилакта Болгарского к Евангелию от Матфея в кириллических старопечатных Четвероевангелиях из Брашова (1561/62 г.) и Бухареста (1582 и после 1582 г.) и их отношение к рукописной традиции”, in *Тринадцатые Загребинские Чтения. Сборник статей по итогам международной научной конференции (3–4 октября 2018 г.)*, Санкт-Петербург: Российская Национальная Библиотека, 315–329.
- Ostapczuk, Jerzy, *Cyrillic early printed tetragospels of Middle Bulgarian and Serbian redaction. Textology of the first nine zachalas of Mark’s Gospel*, „Slavia”, 88 (4), 2019b, 371–382.
- Ostapczuk, Jerzy, “Список глав Евангелия от Матфея в старопечатных кириллических богослужебных Евангелиях тетр и их отношение к рукописной традиции”, in *Slavia* 89 (2), 2020, 200–216.
- Ostapczuk, Jerzy, “Текстологическая характеристика славянского перевода Евангелия в старопечатном славяно-румынском Евангелии тетр 1551–1553 гг. из Сибиу”, in Николова Светлана (отг. ред.), Ралф Клеминсън, Веселка Желязкова, Маргарет Дмитрова, *Славянски текстове и традиции. Сборник в чест на Катрин Мери Макробрърт* (Кирило-Методиевски студии. Книга 31), София: Българска Академия на Науките Кирило-Методиевски Научен Център, 2021a, 383–396.
- Ostapczuk, Jerzy, “Оглавления Евангелия от Луки в старопечатных кириллических богослужебных Евангелиях тетр. Текстологическая характеристика”, in *Rocznik Teologiczny* 63 (1), 2021b., 143–159.
- Ostapczuk, Jerzy, “Оглавление Евангелия от Иоанна в старопечатных кириллических богослужебных четвероевангелиях”, in *Konštantínove listy* 14 (2), 2021c, 109–125.
- Ostapczuk, Jerzy, “Предисловия блж. Феофилакта Болгарского к Евангелиям в Острожской Библии и кириллических изданиях XVI в.”, in *Острожская Библия и развитие библейской традиции у славян. Коллективная монография*. Ред. Е. А. Кузьмина, Москва: МАКСС Пресс, 2022a, 88–95.
- Ostapczuk, Jerzy, “One more folio from the Early printed Cyrillic Tetraevangelion issued in 1579 in Alba Iulia”, in *European Journal of Science and Theology* [in print], 2022b.
- Ostapczuk, Jerzy, *The Number of Days in Menologia of the Cyrillic Tetraevangelia issued in the 16th Century in the Middle-Bulgarian Redaction of the Church Slavonic Language as Basis for their*

- Division into Groups*, „Teologia. Revista Facultății de Teologie Din Arad”, 24 (1), 2022c, 30–41.
- Ostapczuk, Jerzy, “Klasyfikacja typologiczna menologionów w cyrylickich starych drukach liturgicznych Ewangelii tetr” [in print], 2022d.
- Panaiteacu, Petre P., *Catalogul Manuscriselor Slavo-Române și slave din Biblioteca Academiei Române*, Vol. II, București, Editura Academiei Române, 2003.
- Petrov, Ivan, *Od inkunabulów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.
- Petrov, Ivan, *The Development of the Bulgarian Literary Language. From Incunabula to First Grammars, Late Fifteenth–Early Seventeenth Century* (Studies in Slavonic, Baltic and Eastern European Languages and Cultures), New York/ London, Lexington Books, 2021.
- [Polimirova 2011]: Полнирова, Мария, 2011, “Два новооткрити екземпляра на четириевангелнето на йеромонах Лаврентий”, in *Годишник на Софийския университет св. Климент Охридски Център за Славяно-Византийски проучвания Иван Дуйчев* 97 (16), 217–223 and 493–501.
- [Porović 2006]: Поповић, Даница, 2006, *Под окриљем светости. Култ светих владафа и реликвија у средњовековној Србији*, Београд: САНУ.
- Stabile, Giuseppe, *Rumanian Slavia as the Frontier of Orthodoxy. The Case of the Slavo-Rumanian Tetraevangelion of Sibiu*, „Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe”, 9, 2019, 59–87.
- Stabile, Giuseppe, *The translation of «High Priest» in the Slavo-Romanian Tetraevangelion of Sibiu. Does it Reveal a Western Influence?*, „Biblicum Jassyense. Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics”, 7, 2019-2020, 83–102.
- [Stefan prvovenčani 1999]: Стефан Првовенчани. *Сабрана дела*. 1999. Предговор, превод дела и коментари Лиљана Јухас-Георгиевска. Београд: Српска књижевна задруга.
- [Stefanović 1989]: Стефановић, Димитрије, 1989, “Прилог проучвању месецослова XIII и XIV века”, in *Јужнословенски филолог* 45, 137–140.
- [Subotin-Golubović 2013]: Суботин-Голубовић, Татьяна, 2013, “Национальные святые в календаре Сербской Церкви (по средневековым источникам)”, in *Kalendarz w życiu Cerkwi i wspólnoty* (Latoписy Akademii Supraskiej 4), Red. Marzanna Kuczyńska, Urszula Pawluczuk, Białystok: Akademia Supraska, 37–48.
- [Sveti Sava 1998]: Свети Сава. *Сабрана дела*. 1998. Приредио и превео Јовановић Томислав. Београд: Српска књижевна задруга.
- [Svodnyj katalog XI-XIII 1984]: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI-XIII вв.*, 1984, Ред. колл. Лидия Паволовна Жуковская, Николай Борисович Тихомиров, Н. Б. Шеламанова, Москва: Наука.
- Szepliński, Blazej, 2016, *Trzy oblicza Sawy Nemanjicia. Postać historyczna – auto-kreacja – postać literacka* (Byzantina Lodziensia 25), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- [Teodosije 1988]: Теодосије. 1988. *Службе, канони и Похвала*, приредила Биљана Јовановић-Стинчевић, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- [Vojvodić 2004]: Војводић, Драган, 2004, “Хиландарски гроб светог Симеона Српског и његов сликани програм”, in *Хиландарски Сборник* 11, 45–57.

- [Voznesenskij 2016]: Вознесенский, Андрей Владимирович, 2016, “Кириллические издания Евангелия XVI века”, in *Национальная Библиотека* 1 (7), 39–46.
- [Vukašinović 2012]: Вурашиновић, Владимир, 2012, *Српско богослуженье. Студије из литургијске теологије и праксе код Срба*. Врњци-Требиње: Братство св. Симеона Мироточивога.
- [Žukovskaja 1976]: Жуковская, Лидия Павловна, 1976, *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Москва: Наука.
- [Žukovskaja 1993]: Жуковская, Лидия Павловна, 1993, “Еще о текстологии месяцеслова Евангелия (по датированным древнерусским апракосам XI-XII вв.)”, *Труды Отдела древнерусской литературы* 48, 81–87.

Versiune în limba română: dr. Anca-Diana Bibiri